
De Noord-Nederlandse agrosector en agrocluster in beeld

In opdracht van de provincies Groningen, Fryslân en Drenthe

April 2017, A.B. Smit, J.H. Jager, R.W. van der Meer, D. Verhoog, T.A. Vogelzang, M. Dolman (allen Wageningen Economic Research), H. Kros (Wageningen Environmental Research) en Th. Van der Linden (Kadaster)

Erratum bij De Noord-Nederlandse agrosector en agrocluster in beeld

In de oorspronkelijke versie van dit rapport is een fout aangetroffen. Figuur 27 rechts op pagina 82 (Werkgelegenheid sectoren Noord-Nederland) is gecorrigeerd en de conclusie is nu als volgt:
'De grondgebonden clusters spelen een belangrijke rol in Noord-Nederland qua werkgelegenheid (92.700 banen) en zijn tussen 2010 en 2014 met ruim 16.000 banen gegroeid.'

Inleiding

Situatie

De land- en tuinbouw is een beeldbepalende sector in Noord-Nederland. Het agrocluster, de primaire sector samen met de toeleverende en verwerkende bedrijven, is een wezenlijke speler in de regionale economie, zowel in omzet als in werkgelegenheid.

Uitdaging

De Noordelijke provincies willen leidend zijn in duurzame, grondgebonden landbouw, die waarde heeft en houdt voor de bewoners van het noorden. Om deze ambitie te realiseren, is zicht op de huidige situatie in de noordelijke landbouw en het bijbehorende agrocluster een eerste voorwaarde. Deze rapportage geeft daar op hun verzoek invulling aan en is als het ware een foto van de agrosector en het agrocluster in Noord-Nederland.

Vraagstelling

Wat is de huidige situatie van de primaire land- en tuinbouw in Noord-Nederland en van het bijbehorende agrocluster? Welke ontwikkelingen hebben zich de afgelopen tien jaar voorgedaan?

Kaarten bij rapport 'De Noord-Nederlandse agrosector en agrocluster in beeld'

Naar deze kaarten wordt in het rapport verwezen en daarin wordt ook een typering van de verkavelingssituatie in Noord-Nederland gegeven.

1. Aandeel eigendom op melkveebedrijven (per COROP-gebied)
2. Aandeel eigendom op melkveebedrijven (per PC4-gebied)
3. Aandeel pacht op melkveebedrijven (per COROP-gebied)
4. Aandeel pacht op melkveebedrijven (per PC4-gebied)
5. Aandeel erfpacht op melkveebedrijven (per COROP-gebied)
6. Aandeel erfpacht op melkveebedrijven (per PC4-gebied)
7. Gemiddelde kavelgrootte op melkveebedrijven (per COROP-gebied)
8. Gemiddelde kavelgrootte op melkveebedrijven (per PC4-gebied)
9. Aandeel eigendom op akkerbouwbedrijven (per COROP-gebied)
10. Aandeel eigendom op akkerbouwbedrijven (per PC4-gebied)
11. Aandeel pacht op akkerbouwbedrijven (per COROP-gebied)
12. Aandeel pacht op akkerbouwbedrijven (per PC4-gebied)
13. Aandeel erfpacht op akkerbouwbedrijven (per COROP-gebied)
14. Aandeel erfpacht op akkerbouwbedrijven (per PC4-gebied)
15. Gemiddelde kavelgrootte op akkerbouwbedrijven (per COROP-gebied)
16. Gemiddelde kavelgrootte op akkerbouwbedrijven (per PC4-gebied)
17. Huis- en veldkavels, provincie Groningen
18. Veldkavels op meer dan 5 km afstand van huiskavel, provincie Groningen
19. Huis- en veldkavels, provincie Friesland
20. Veldkavels op meer dan 5 km afstand van huiskavel, provincie Friesland
21. Huis- en veldkavels, provincie Drenthe
22. Veldkavels op meer dan 5 km afstand van huiskavel, provincie Drenthe

Agrocluster belangrijk voor Noord-Nederland

- Voor Noord-Nederland zijn zowel de primaire agrarische sector als de rest van het agrocluster (verwerking, toelevering en distributie) van groot belang voor de werkgelegenheid en de economie.
- 100.000 mensen hebben werk in de agrocluster ofwel 17% van de werkgelegenheid in Noord-Nederland. Deze zorgt ook voor 13% van de toegevoegde waarde.
- Het belang van de agrocluster neemt toe, uitgedrukt in werkgelegenheid en toegevoegde waarde.
- In Noord-Nederland heeft Groningen de hoogste toegevoegde waarde.
- Grondgebonden landbouw (akkerbouw en melkvee) vormt de motor van de landbouw in Noord-Nederland. De toegevoegde waarde van het akkerbouwcluster is groter dan van het melkveehouderijcluster. Per hectare creëert de akkerbouw circa 4 keer zo veel toegevoegde waarde als de (melk)veehouderij.

Schaalvergroting zet door

- Het aantal agrarische bedrijven is in Noord-Nederland de afgelopen 10 jaar met 17% gedaald naar 11.680. Dat is iets minder dan de daling in heel Nederland (22%).
- Van deze 11.680 bedrijven is de verdeling over de provincies als volgt:
  - Groningen 3.040
  - Friesland 5.230
  - Drenthe 3.410
- De schaalvergroting is in Noord-Nederland in de afgelopen 10 jaar fors geweest: 21% in de melkveehouderij, 15% in de akkerbouw.
- Een derde van de biologische bedrijven is te vinden in Noord-Nederland. De sector blijft klein (2,4% van het totaal aantal bedrijven) maar groeit weer (na een daling tussen 2005 en 2010).

Vergrijzing boeren; zorg over bedrijfsopvolging

- Van de bedrijfshoofden met een leeftijd van 51 jaar of ouder had in 2016 43% een opvolger. Dat is een stijging ten opzichte van 2012 en 2008. Het continuïteitspercentage zit nu na een dal weer op 64%.
- De komende 15 à 20 jaar is de toekomst van 3.500 bedrijven in Noord-Nederland onzeker door gebrek aan een opvolger.
- Het aandeel bedrijfshoofden van 65 jaar en ouder neemt toe. Het aandeel jonger dan 45 daalt. Beide categorieën zijn nu even groot (circa 20%).
- Van de bedrijfshoofden in Noord-Nederland heeft gemiddeld 18% ook betaalde werkzaamheden buitenshuis. Drenthe heeft het grootste percentage, namelijk 20%.

Grote melkveehouderijsector, niet altijd robuust (1)

- Van de melkkoeien in Nederland bevindt zich 30% in Noord-Nederland. Friesland neemt daarvan 19% voor zijn rekening.
- Het gemiddeld inkomen over 2011-2015 was laag: 32.500 euro per oaje (onbetaalde arbeidsjaareenheid; gemiddeld 1,7 oaje per bedrijf).
- De toeslag via GLB bedroeg in die periode gemiddeld 27.500 euro per bedrijf ofwel 400 euro per ha.
- De solvabiliteit in de melkveehouderij is 64%. Dat is lager dan gemiddeld in Nederland.

Grote melkveehouderijsector, niet altijd robuust (2)

- De bedrijfseconomische robuustheid van de noordelijke melkveebedrijven is gemiddeld kwetsbaar door een lage solvabiliteit, een lage moderniteit en weinig ruimte voor vervangings- en vernieuwende investeringen. De onderlinge verschillen zijn groot: een deel scoort slecht; er is echter ook een deel dat goed scoort en dus robuust is.
- Het aantal GVE grasvee per hectare is in Noord-Nederland 2,5. Dat is lager dan gemiddeld in Nederland. Op de veebedrijven als totaal is het fosfaatoverschot kleiner. De mestproblematiek doet zich in dit gebied dus minder voelen dan in andere gebieden in Nederland.

Robuuste akkerbouwsector; groot belang GLB-betalingen op deel bedrijven

- Noord-Nederland heeft een groot aandeel in de Nederlandse aardappelzetmeelproductie en pootgoedteelt.
- Het gemiddelde inkomen van de akkerbouwers in Noord-Nederland over 2011-2015 was 76.000 euro. De solvabiliteit bedroeg in die periode 80%. Ook binnen de akkerbouw zijn de verschillen tussen bedrijven groot.
- De bedrijfseconomische robuustheid van de Noordelijke akkerbouwbedrijven is gemiddeld genomen goed door een hoge solvabiliteit, een goede moderniteit en ruimte voor vervangings- en vernieuwende investeringen.
- Vooral in Drenthe is de GLB-betaling per bedrijf hoog: 50.000 euro per akkerbouwbedrijf ofwel 560 euro per ha.

Opbouw van het rapport

Dit rapport bestaat uit de volgende onderdelen. Door deze onderdelen aan te klikken, kunt u rechtstreeks naar het onderwerp van uw keuze navigeren.

Deel 1: Structuurgegevens: aantallen bedrijven en dieren, gewasarealen

- a. Melkveehouderij
- b. Varkens, pluimvee en overige hokdieren
- c. Akkerbouw
- d. Glas- en opengrondstuintbouw
- e. Overige en gemengde bedrijven
- f. Verbreding
- g. Verkavelingssituatie
- h. Veebezetting en bemestingssituatie
- i. Fosfaat

Deel 2: Sociale aspecten

Deel 3: Economische aspecten

- a. Agrocluster
- b. Primaire sector – de melkveehouderij
- c. Primaire sector – de akkerbouw

De 'beelden' in dit rapport zijn gebaseerd op databronnen

Jaren en sectoren

De data in de figuren, tabellen en kaarten hebben voornamelijk betrekking op het jaar 2015, in veel gevallen aangevuld met 2005 en 2010. Sommige cijfers worden niet jaarlijks verzameld en hebben betrekking op andere jaren dan 2005, 2010 en 2015.

In deze rapportage ligt de nadruk op de akkerbouw en de melkveehouderij, qua grondgebruik de grootste sectoren in Noord-Nederland. De andere sectoren worden minder diepgaand besproken; daarvan worden alleen de structuurgegevens gepresenteerd.

Databronnen

Basisbronnen voor de weergegeven indicatoren in dit rapport zijn met name de Landbouwtelling van het CBS en het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research. Het Informatienet is een representatieve steekproef van 1.500 land- en tuinbouwbedrijven.

Wageningen University & Research en Kadaster hebben deze en aanvullende data gebruikt en daar in sommige gevallen modelberekeningen mee uitgevoerd. Dat heeft geleid tot een 'tabellenboek' (een database met basisgegevens), een set kaarten en tot samenvattende figuren, tabellen en kaarten in dit rapport.

Gegevens en ontwikkelingen zijn weergegeven op het niveau van Nederland, Noord-Nederland, afzonderlijke provincies, COROP-gebieden (elke provincie heeft drie van zulke gebieden) en gemeente en/of (viercijferig) postcodegebied. In dit rapport staan de hoofdlijnen; voor details wordt verwezen naar het tabellenboek.

Definities van bedrijfstypes en indicatoren

NSO-bedrijfstypes

In dit rapport gaat het vooral over de twee grote, grondgebonden sectoren in Noord-Nederland, aangeduid met de zogenoemde NSO-typen 4500 (melkvee) en 1500, 1601, 1602, 1603 en 1604 (akkerbouw). De NSO-typering is de Nederlandse variant van de Europese bedrijfstypering die gebaseerd is op de Standaardopbrengst (SO). Elk bedrijf met landbouwactiviteiten wordt hiermee ingedeeld in één specifiek bedrijfstype. Deze indeling is in gebruik sinds 2010 (zie Nota 2016-118 van Wageningen Economic Research, <http://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/396161>).

Gegevens hebben in veel gevallen betrekking op gespecialiseerde bedrijven, dat zijn bedrijven waarop twee derde van de SO uit de betreffende tak komt.

Indicatoren

Diverse indicatoren duiden een bepaald technisch, sociaal of economisch aspect van de land- en tuinbouw in Noord-Nederland aan. Sommige indicatoren komen rechtstreeks uit databronnen, andere hebben eerst een bewerking ondergaan, bijvoorbeeld een omrekening naar bijvoorbeeld sector of deelgebied of van absolute aantallen naar aandelen (percentages).

Meer informatie

- Wageningen Economic Research (www.wur.nl/economic-research)
- Agrimatie (www.agrimatie.nl)
- Wageningen Environmental Research (www.wur.nl/environmental-research)
- Kadaster (www.kadaster.nl)
- Land- en tuinbouwcijfers CBS (www.cbs.nl)

Deel 1: Structuurgegevens: aantallen bedrijven en dieren, gewasarealen

Deel 1: Structuurgegevens: aantallen bedrijven en dieren, gewasarealen

- Forse afname aantal bedrijven in Noord-Nederland sinds 2005
- Forse afname aantal 'overige' bedrijven in Friesland sinds 2010
- Kleine biologische sector met enige betekenis in de melkveehouderij
- Relatief groot aandeel biologische arealen in Noord-Nederland
- Akkerbouwareaal neemt af, areaal grasland en voedergewassen toe
- Schaalvergroting Noord-Nederland: 15% of meer in afgelopen 10 jaar
- Sterke groei in grond op melkvee- en varkensbedrijven in Groningen
- Sterke groei in grond op melkvee- en akkerbouwbedrijven in Friesland
- Sterke groei in grond op grondgebonden bedrijven in Drenthe
- Dieraantallen per bedrijf toegenomen, vooral bij varkens in Groningen

Forse afname aantal bedrijven in Noord-Nederland sinds 2005

Tabel 1 Ontwikkeling aantal agrarische bedrijven in Noord-Nederland in de periode 2005-2015, totaal land- en tuinbouw a)

Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Nederland	81.740	72.320	63.910	78
Noord-Nederland	14.100	12.880	11.680	83
Groningen	3.630	3.360	3.040	84
Friesland	6.290	5.750	5.230	83
Drenthe	4.180	3.780	3.410	82

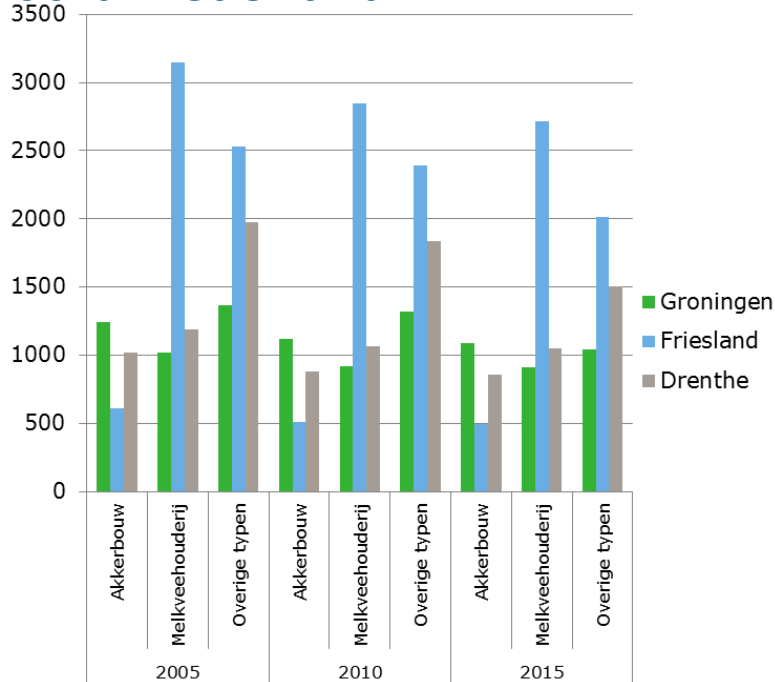
a) Het gaat hier om de primaire agrarische bedrijven in Noord-Nederland, over alle sectoren.

Het totaal aantal land- en tuinbouwbedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met 17% afgenomen tot ruim 11.500. Daarvan bevond zich in 2015 45% in de provincie Friesland, 29% in de provincie Drenthe en 26% in de provincie Groningen.

In vergelijking met Nederland als geheel (-22%) is het aantal bedrijven in Noord-Nederland minder sterk afgenomen. In het noorden is de druk op de grond vanuit andere sectoren (woningbouw, industrie, recreatie, openbaar groen en dergelijke) kleiner dan in meer dichtbevolkte provincies.

Melkveehouderij en akkerbouw gezichtsbepalend voor landschap Noord-Nederland

Figuur 1 Totaal aantal agrarische bedrijven in Noord-Nederland, onderverdeeld naar akkerbouw, melkveehouderij en overige typen.

Deze figuur geeft dezelfde getallen weer als tabel 1, maar nu uitgesplitst naar de belangrijkste sectoren in Noord-Nederland (qua grondgebruik), te weten de akkerbouw en de melkveehouderij. Alle andere sectoren zijn in deze figuur samengevat onder 'overige typen'.

Het totaal aantal melkvee- en overige agrarische bedrijven is het grootst in de provincie Friesland. De provincie Groningen heeft het grootste aantal akkerbouwbedrijven. Het aantal 'overige bedrijven' is in de afgelopen tien jaar het sterkst gedaald, met name sinds 2010. Die daling vond plaats over de gehele linie van varkens- en pluimvee-, opengronds- en glastuinbouw- en gemengde bedrijven.

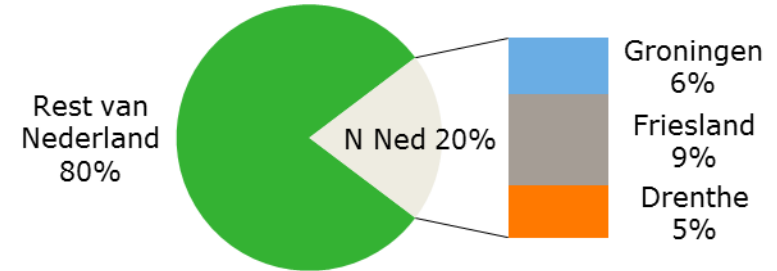
Kleine biologische sector met enige betekenis in de melkveehouderij

Tabel 2 Aantallen biologische bedrijven naar type in 2015

Sector	NL	Noord-NL	Groningen	Friesland	Drenthe
Akkerbouw	194	26	12	7	7
Melkveebedrijven	359	114	25	66	21
Overige graasdierbedrijven	219	67	17	42	16
Varkensbedrijven	51	3	1	0	2
Overige hokdierbedrijven	133	18	8	2	6
Glastuinbouwbedrijven	52	7	3	2	3
Overige tuinbouwbedrijven	187	17	2	5	9
Gemengde bedrijven	197	34	12	10	10
Totaal	1.392	286	80	132	74

Noord-Nederland telde in 2015 286 biologische bedrijven ofwel 31% van het aantal in Nederland als geheel. Dit aantal was het grootst in de melkveehouderij in Friesland. Voor het overige is het een kleine sector: 2,4% van de bedrijven in Noord-Nederland. Het totaal aantal biologische bedrijven bedroeg in 2005 278 en in 2010 269. Na een dip is het aantal dus weer toegenomen.

Aandeel bedrijven biologisch

Relatief groot aandeel biologische arealen in Noord-Nederland

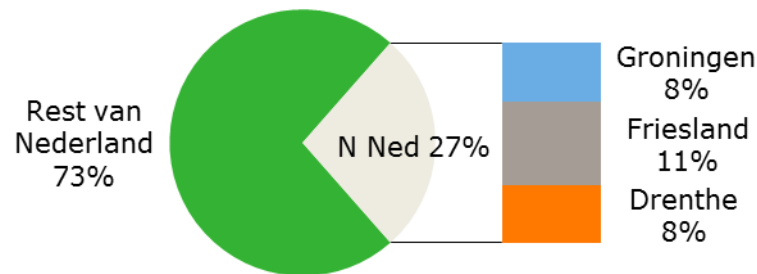
Tabel 3 Arealen op biologische bedrijven naar type in 2015 a)

Sector	NL	Noord-NL	Groningen	Friesland	Drenthe
Akkerbouw	10.360	1.360	1.000	103	255
Melkveebedrijven	24.480	8.150	1.940	4.690	1.520
Overige graasdierbedrijven	10.930	4.350	655	1.310	2.380
Varkensbedrijven	532	16	0	0	16
Overige hokdierbedrijven	1.370	138	51	34	52
Glastuinbouwbedrijven	502	58	11	7	40
Overige tuinbouwbedrijven	3.040	307	61	173	72
Gemengde bedrijven	10.310	2.230	1.230	614	382
Totaal	61.530	16.610	4.950	6.930	4.720

a) Bij deze cijfers is ervan uitgegaan dat het gehele areaal op biologische bedrijven biologisch is, wat niet altijd zo hoeft te zijn.

Noord-Nederland had in 2015 ruim 16.600 ha biologische grond. Het overgrote deel daarvan lag op bedrijven met melk- of graasvee (33 en 40% van het biologisch areaal in Nederland) of op gemengde bedrijven (22%). Van het biologische akkerbouwareaal in Nederland lag 13% in Noord-Nederland, waarvan het merendeel, 1.000 ha, in de provincie Groningen.

Aandeel areaal biologisch

Akkerbouwareaal neemt af, areaal grasland en voedergewassen toe

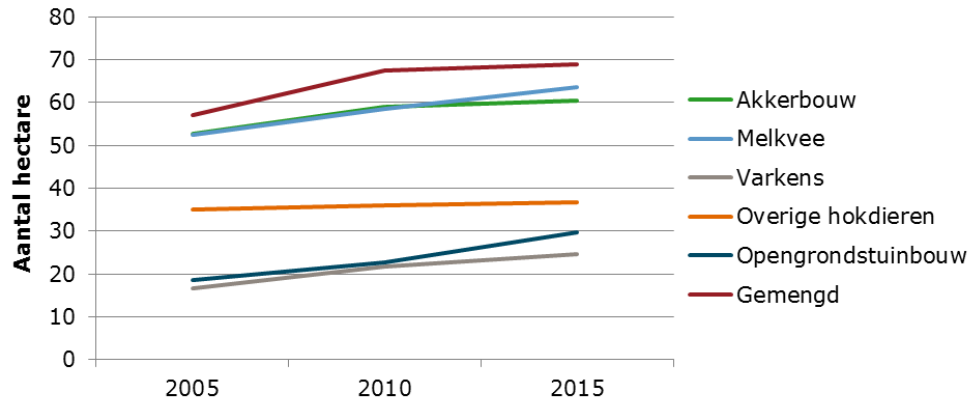
Tabel 4 Gewasarealen in Noord-Nederland naar gewasgroep

Bedrijfstype	Areaal in 2005		Areaal in 2010		Areaal in 201	
	ha	%	ha	%	ha	%
Akkerbouw	182.470	33	167.850	31	159.250	30
Grasland en voedergewassen	368.140	66	369.210	68	373.840	69
Opengrondstuintbouw	3.420	1	3.760	1	5.070	1
Glastuintbouw	420	0	394	0	344	0
Totaal	554.460	100	541.200	100	538.320	100

Noord-Nederland had in 2015 een totaal areaal land- en tuinbouwgewassen van 540.000 ha, 3% minder dan in 2005. Sinds 2005 is het areaal akkerbouwgewassen gedaald van 182.000 naar 159.000 ha. Het aandeel in het totale areaal is gedaald van 33 naar 30%. Het areaal grasland en voedergewassen is daarentegen gestegen van 368.000 naar 374.000 ha ofwel van 66 naar 69%.

Slechts 1% van het areaal ofwel 5.400 ha wordt ingevuld met opengronds- en glastuintbouw. Desondanks zijn deze kleine arealen niet onbelangrijk gezien de saldi per ha en hun bijdrage aan het landschap.

Schaalvergroting Noord-Nederland: 15% of meer in afgelopen 10 jaar

Figuur 2: Bedrijfsoppervlakte op Noord-Nederland in 2005, 2010 en 2015, naar bedrijfstype

Het gaat hier om de gewasarealen op verschillende typen gespecialiseerde of gemengde (niet-gespecialiseerde) bedrijven in Noord-Nederland. Overige hokdieren betreft vooral pluimvee.

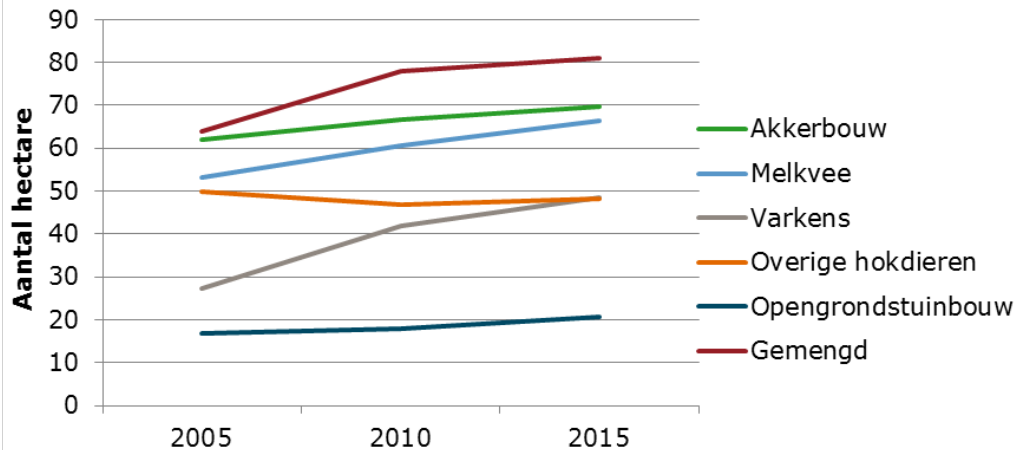
Toename hectare per bedrijf in % sinds 2005 (gemiddeld NL):

Akkerbouw: 15 (4)	Gemengd: 20 (25)
Melkvee: 21 (22)	Opengrondstuintbouw: 58 (46)
Varkens: 46 (37)	
Overige hokdieren: 5 (25)	

Bedrijven met akkerbouw of melkvee en gemengde bedrijven zijn qua bedrijfsoppervlakte duidelijk groter dan bedrijven met varkens, overige hokdieren en opengrondstuintbouw. Dat zegt overigens niet veel over het inkomen van die bedrijfstypen, wel over het geïnvesteerde vermogen in grond.

Bij alle bedrijfstypen zijn de bedrijven in Noord-Nederland groter dan gemiddeld in Nederland en vaak is de schaalvergroting ook sterker geweest.

Sterke groei in grond op melkvee- en varkensbedrijven in Groningen

Figuur 2a: Bedrijfsoppervlakte in de provincie Groningen in 2005, 2010 en 2015, naar bedrijfstype

Het gaat hier om de gewasarealen op verschillende typen gespecialiseerde of gemengde bedrijven in de provincie Groningen. Overige hokdieren betreft vooral pluimvee.

Toename ha per gemiddelde bedrijf sinds 2005:

Akkerbouw: 12%

Gemengd: 27%

Melkvee: 25%

Opengronds-

Varkens: 77%

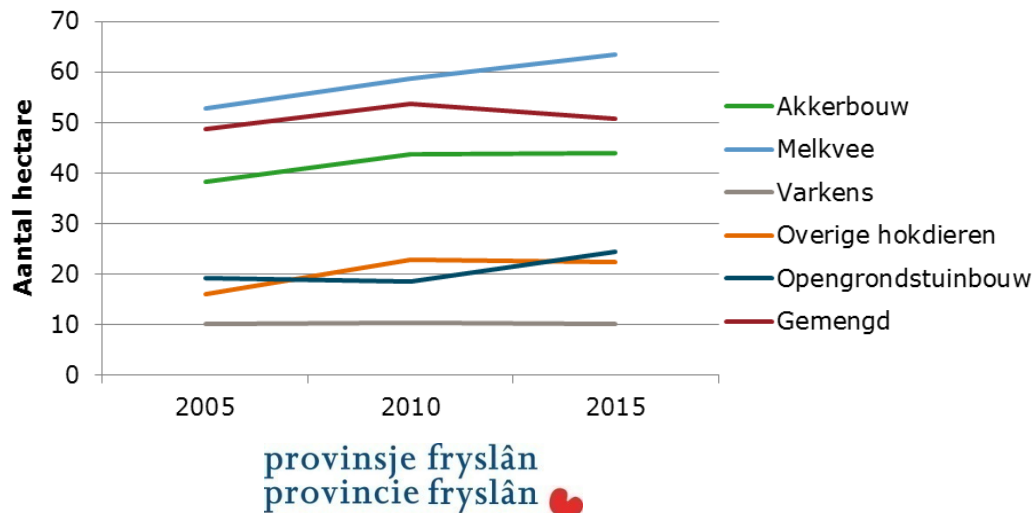
tuinbouw: 23%

Overige hokdieren: -3%

Met name op melkvee- en varkensbedrijven is de afgelopen tien jaar in Groningen een sterke schaalvergroting opgetreden.

Opvallend is dat de gemengde bedrijven gemiddeld in deze provincie het grootste areaal hebben, groter dan de akkerbouw- en melkveebedrijven.

Sterke groei in grond op melkvee- en akkerbouwbedrijven in Friesland

Figuur 2b: Bedrijfsoppervlakte in Friesland in 2005, 2010 en 2015, naar bedrijfstype

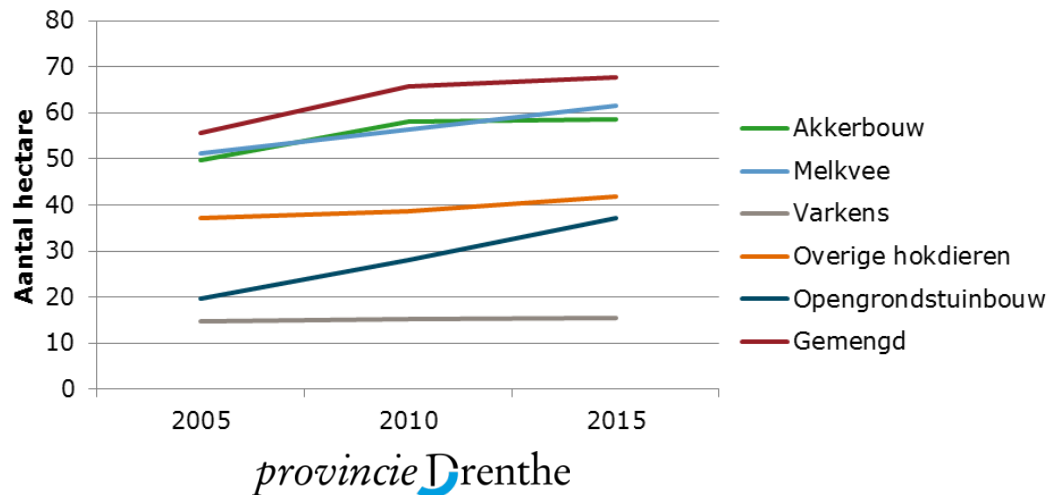
Het gaat hier om de gewasarealen op verschillende typen gespecialiseerde of gemengde bedrijven in de provincie Friesland. Overige hokdieren betreft vooral pluimvee.

Gemiddelde toename hectare per bedrijf in % sinds 2005:

Akkerbouw: 15	Gemengd: 2
Melkvee: 21	Opengrondstuintbouw: 21
Varkens: 1	
Overige hokdieren: 39	

Met name op akkerbouw- en melkveebedrijven is in Friesland de afgelopen tien jaar een sterke schaalvergroting qua bedrijfsoppervlakte opgetreden. Opvallend is dat de melkveebedrijven in deze provincie gemiddeld het grootste areaal hebben, ook duidelijk groter dan de akkerbouwbedrijven.

Sterke groei in grond op grondgebonden bedrijven Drenthe

Figuur 2c: Bedrijfsoppervlakte in de provincie Drenthe in 2005, 2010 en 2015, naar bedrijfstype

Het gaat hier om de gewasarealen op verschillende typen gespecialiseerde of gemengde bedrijven in de provincie Drenthe. Overige hokdieren betreft vooral pluimvee.

Gemiddelde toename hectare per bedrijf in % sinds 2005:

Akkerbouw: 18

Gemengd: 22

Melkvee: 20

Opengronds-
tuinbouw: 88

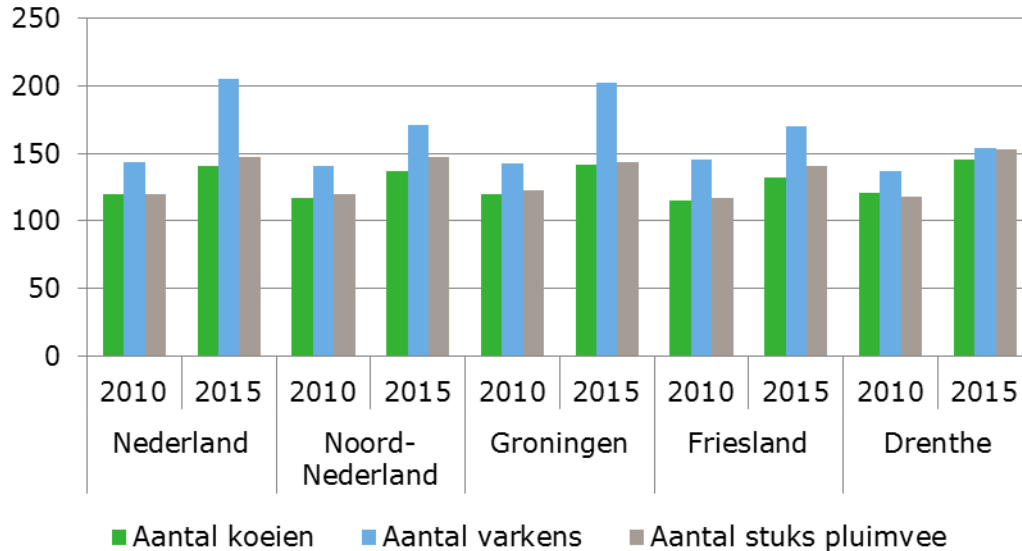
Varkens: 5

Overige hokdieren: 13

Met name op akkerbouw-, melkvee-, opengrondstuinbouw- en gemengde bedrijven is de afgelopen tien jaar in Drenthe een sterke schaalvergroting qua bedrijfsoppervlakte opgetreden. Opvallend is dat de gemengde bedrijven gemiddeld het grootst zijn en dat de akkerbouw- en melkveebedrijven gemiddeld even groot zijn.

Dieraantallen per bedrijf toegenomen, vooral bij varkens in Groningen

In deze figuur valt het effect van de afschaffing van het melkquotum per 1 april 2015 op.

Het aantal melkkoeien, varkens en stuks pluimvee op gespecialiseerde bedrijven is sinds 2005 zowel nationaal als regionaal gestegen. Het aantal melkkoeien per bedrijf steeg nationaal met 41%; voor Noord-Nederland was dit 37%. Het aantal varkens per bedrijf verdubbelde nationaal en ook in de provincie Groningen. Voor Noord-Nederland als geheel was de toename 70%. Het aantal stuks pluimvee per bedrijf nam in de afgelopen tien jaar met bijna 50% toe, zowel nationaal als in Noord-Nederland.

Figuur 3: Dieraantallen in 2010 en 2015 ten opzichte van 2005 naar jaar en bedrijfstype (2005 = 100)

Het gaat hier om de relatieve ontwikkeling van dieraantallen op verschillende typen gespecialiseerde veebedrijven in Noord-Nederland.

Deel 1a: Melkveehouderij

- Bijna 60% van melkveebedrijven in Noord-Nederland in Friesland
- Sterke afname overige graasdierbedrijven in Noord-Nederland
- Ruim 30% van Nederlandse melkkoeien in Noord-Nederland
- Drie kwart van de bedrijven met melkkoeien past weidegang toe
- Weidegang neemt in noordelijke provincies licht toe

Klik [hier](#) om meer te lezen over de **sociale aspecten** over de melkveehouderij in Noord-Nederland

Klik [hier](#) om meer te lezen over de **economische aspecten** over de melkveehouderij In Noord-Nederland

Bijna 60% van melkveebedrijven in Noord-Nederland in Friesland

Tabel 5 Ontwikkeling aantal melkveebedrijven in Noord-Nederland in de periode 2005-2015

Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Nederland	19.710	17.520	16.700	85
Noord-Nederland	5.350	4.830	4.680	87
Groningen	1.020	921	910	89
Friesland	3.150	2.850	2.720	86
Drenthe	1.190	1.060	1.050	88

In dit overzicht is geen onderscheid gemaakt naar intensiteit of beweiding.

Het totaal aantal melkveebedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met 13% afgenomen tot een kleine 4.700. In Nederland als geheel was de afname 15%. Van de melkveebedrijven bevond zich in 2015 bijna 60% (58%) in de provincie Friesland, 22% in de provincie Drenthe en 19% in de provincie Groningen.

Melkveebedrijven kunnen niet alleen in omvang verschillen, maar ook in intensiteit (aantal koeien of melkproductie per ha) en in het al dan niet toepassen van beweiding.

Sterke afname overige graasdierbedrijven in Noord-Nederland

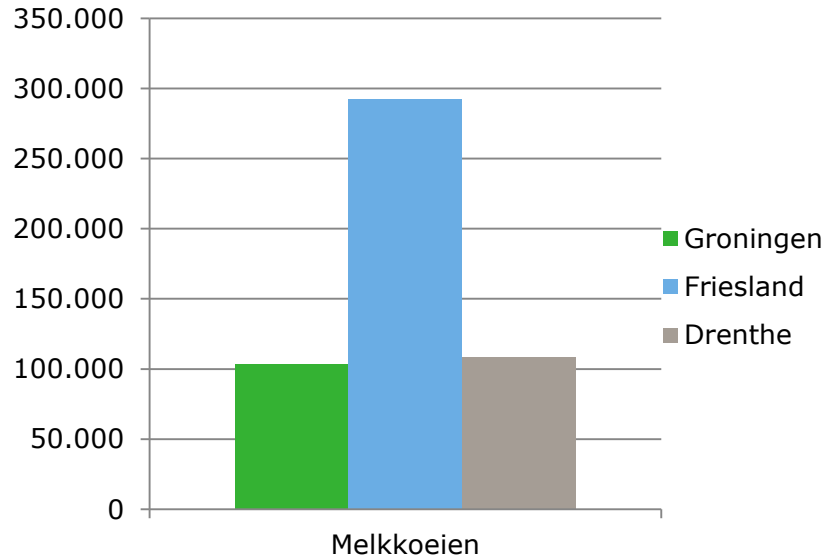
Tabel 6 Totaal aantal overige graasdierbedrijven a) in Noord-Nederland in 2005, 2010 en 2015

Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Nederland	20.674	20.505	16.942	82
Noord-Nederland	4.223	4.246	3.462	82
Groningen	866	914	703	81
Friesland	2.114	2.065	1.725	82
Drenthe	1.243	1.267	1.034	83

a) Overige graasdieren (naast melkkoeien en jongvee) zijn zoogkoeien, vleeskalveren en -stieren, schapen en geiten.

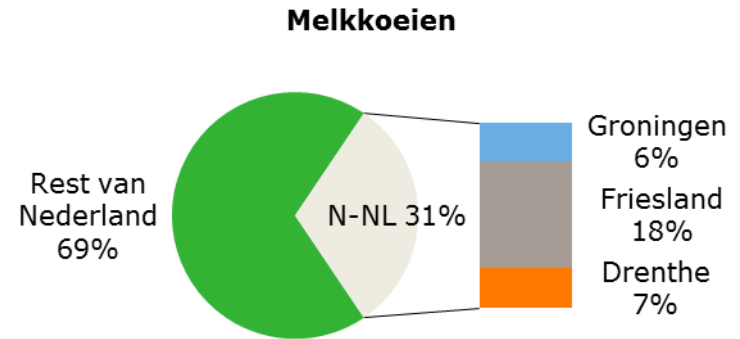
Het totaal aantal overige graasdierbedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met 18% (net als in de rest van Nederland) afgenomen tot een kleine 3.500. Daarvan bevond zich in 2015 de helft in de provincie Friesland, 30% in de provincie Drenthe en 20% in de provincie Groningen. De afname deed zich vooral voor tussen 2010 en 2015.

Ruim 30% van Nederlandse melkkoeien in Noord-Nederland

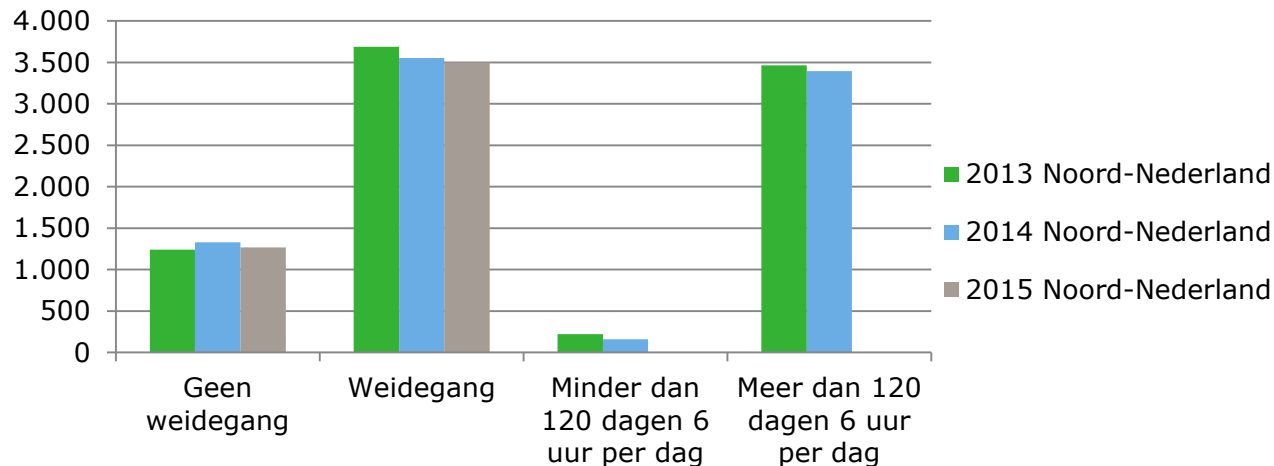
Figuur 4 Aantal melkkoeien in 2015

Naast 'melkkoeien' is er nog een categorie 'overige koeien', te weten vlees- en weidekoeien. Het ging in Noord-Nederland in 2015 om 13.500 dieren.

Ruim 30% van de Nederlandse melkkoeien, in 2015 ruim 500.000, bevindt zich in Noord-Nederland. Van die 500.000 melkkoeien bevond zich in 2015 bijna 60% in Friesland. Groningen en Drenthe hadden elk ongeveer 100.000 melkkoeien.

Drie kwart van de bedrijven met melkkoeien past weidegang toe

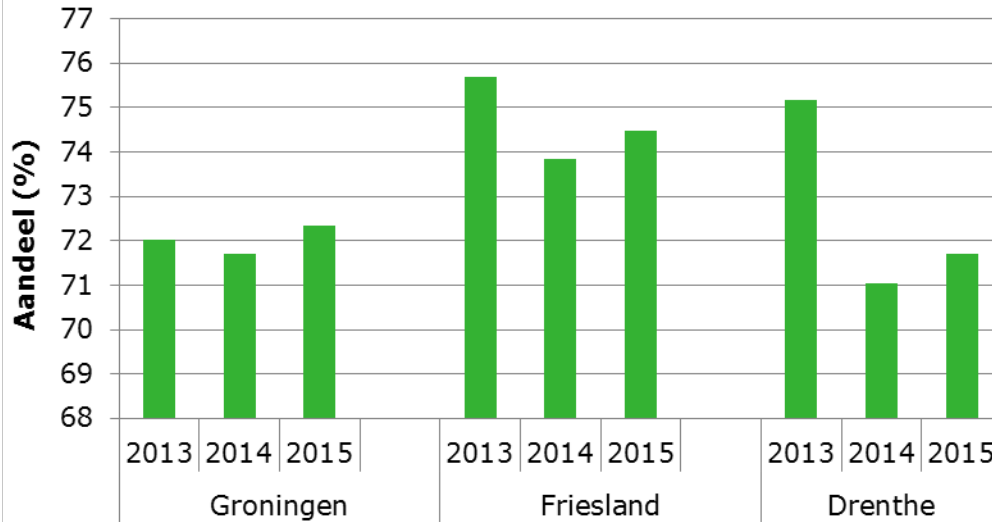

Weidegang krijgt pas de laatste jaren veel aandacht en wordt daarom sinds 2013 jaarlijks meegenomen in de Landbouwtelling.

Figuur 5 Aantal bedrijven met melkgevende koeien in Noord-Nederland naar beweidingvorm in 2013-2015

Van de 4.768 bedrijven met melkkoeien in Noord-Nederland paste in 2015 73% weidegang toe; nationaal lag dit percentage op 74. Voor 2013 en 2014 is ook bekend welk deel van de weidegang 'beperkt' was, dat wil zeggen minder dan 120 dagen à 6 uur per dag. Dat was 3 à 5%. De overige 70% paste dus 'uitgebreide weidegang' toe. Een kwart van de bedrijven paste helemaal geen weidegang toe. Omdat in deze groep relatief grote bedrijven zitten, zal het aantal 'niet-geweide koeien' groter zijn dan een kwart.

Weidegang neemt in Noordelijke provincies licht toe

Weidegang wordt door veel burgers gewaardeerd. Verschillende zuivelverwerkers betalen een toeslag voor weidemelk. Beweiding kost meestal meer tijd dan volledig opstallen, maar kan, afhankelijk van de specifieke situatie, tot kostenverlaging per kg melk leiden (met name lagere bewerkingskosten voor voerwinning en mest uitrijden).

Figuur 6 Aandeel weidegang op bedrijven met melkkoeien naar provincie en jaar

Van de bedrijven met melkkoeien paste in 2015 72% (provincies Groningen en Drenthe) of 74% (provincie Friesland) een of andere vorm van weidegang toe. In Groningen is dat percentage vrij stabiel, maar in Friesland en Drenthe zijn de percentages in 2014 gedaald; in 2015 is het percentage in alle drie de provincies toegenomen. In Nederland als geheel was het aandeel weidegang in 2015 74%.

Deel 1b: Varkens, pluimvee en overige hokdieren

- Sterke afname aantal varkensbedrijven in Noord-Nederland
- Halvering van het aantal varkensbedrijven in Friesland
- Weinig varkens in Noord-Nederland
- Aantal overige hokdierbedrijven in Friesland stabiel
- Noord-Nederland heeft relatief veel vleeskuikens en weinig leghennen
- Sterke daling aantal mestkuikenbedrijven in Drenthe

Sterke afname aantal varkensbedrijven in Noord-Nederland

Tabel 7 Ontwikkeling aantal varkensbedrijven a) in Noord-Nederland in de periode 2005-2015

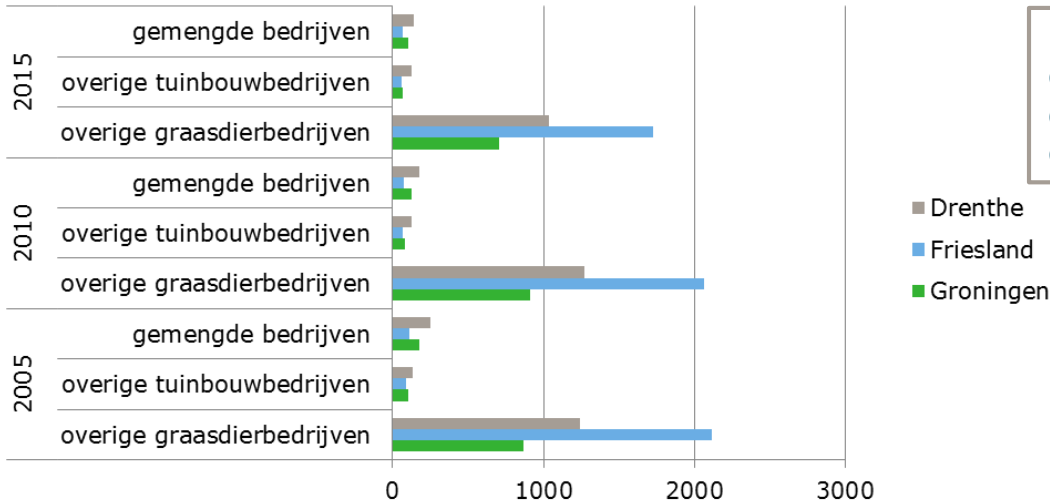
Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Noord-Nederland	246	196	158	64
Groningen	61	57	48	79
Friesland	65	41	35	54
Drenthe	120	98	75	63

a) Het betreft hier gespecialiseerde varkensbedrijven.

Het totaal aantal varkensbedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met 36% afgenomen tot 158. Daarvan bevond zich in 2015 bijna de helft in de provincie Drenthe, 30% in de provincie Groningen en 20% in de provincie Friesland. De afname was het sterkst in laatstgenoemde provincie, waar bijna een halvering van het aantal bedrijven optrad. In Nederland als geheel is het aantal varkensbedrijven in dezelfde periode met 40% gedaald tot een kleine 3.400. In 2015 bevond zich daarvan 5% in Noord-Nederland.

Varkensbedrijven worden onderverdeeld in zeugen-, vleesvarken- en 'gesloten' bedrijven. Op zeugenbedrijven gaat het vooral om de fokkerij. Op gesloten bedrijven blijven de biggen op het bedrijf om door te groeien als vleesvarken. In andere gevallen gaan ze naar gespecialiseerde vleesvarkensbedrijven.

Halvering van het aantal varkensbedrijven in Friesland

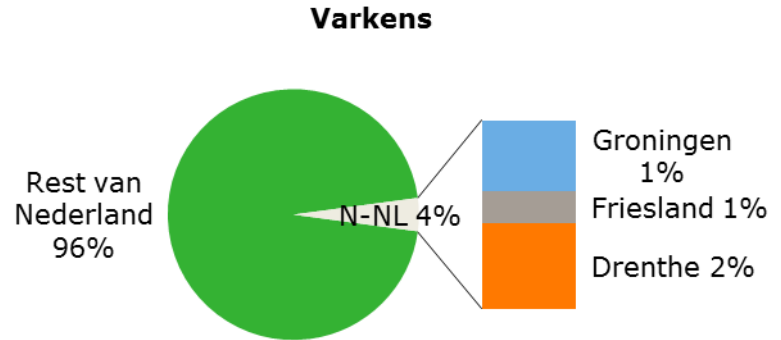
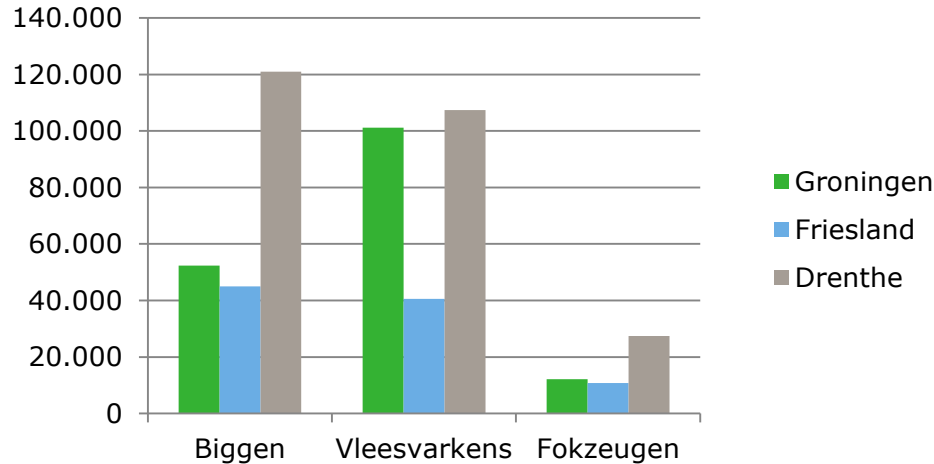

Deze figuur meldt naast het aantal gespecialiseerde varkensbedrijven ook het overige aantal bedrijven waarop varkens gehouden worden.

Figuur 7: Ontwikkeling aantal bedrijven met varkens in Noord-Nederland in de periode 2005-2015

Het aantal gespecialiseerde varkensbedrijven is in Noord-Nederland in de afgelopen tien jaar met een derde gedaald tot 158. Die afname was het sterkst in Friesland, waar bijna de helft van het aantal bedrijven verdween. De overige bedrijven met varkens namen in deze periode met 40% af tot 114. Dit zijn over het algemeen akkerbouwbedrijven met vleesvarkens. Die afname was het sterkst in Drenthe, waar bijna de helft van het aantal bedrijven met varkens verdween.

Weinig varkens in Noord-Nederland

Figuur 8: Aantal varkens in 2015 naar provincie en naar type

Al is het aantal varkens in Noord-Nederland sterk gegroeid, toch is de sector nationaal gezien klein. Het aantal (fok- en vlees)varkens (exclusief biggen) in Noord-Nederland bedroeg in 2015 300.000 of slechts 4% van het totaal aantal dieren in Nederland. In zowel Groningen als Drenthe werden 100.000 vleesvarkens geteld. In Drenthe bevond zich daarnaast meer dan de helft van de fokzeugen in Noord-Nederland.

Er is onderscheid gemaakt naar biggen, fokzeugen en vleesvarkens, dus enerzijds naar leeftijd en anderzijds naar het gebruiksdoel van de dieren.

Aantal overige hokdierbedrijven in Friesland stabiel, elders dalend

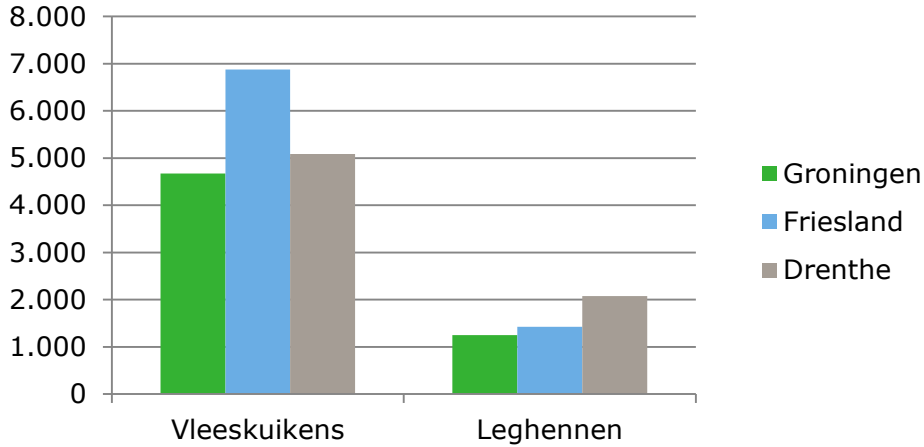
Tabel 8 Ontwikkeling aantal overige hokdierbedrijven in Noord-Nederland in 2005, 2010 en 2015

Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Noord-Nederland	319	298	271	85
Groningen	101	88	80	79
Friesland	98	101	100	102
Drenthe	120	109	91	76

a) Overige hokdieren zijn (in dit rapport) pluimvee, nertsen en konijnen.

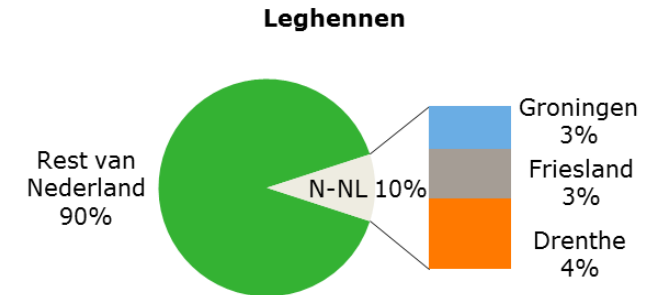
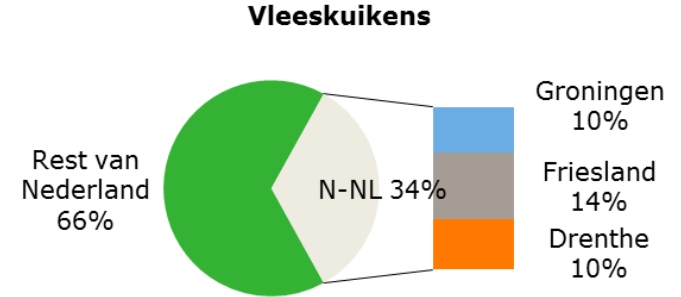
Het totaal aantal overige hokdierbedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met 15% afgenomen tot 271. Elk van de drie provincies heeft daar 80 tot 100 van binnen zijn grenzen. In de provincie Friesland bleef het aantal stabiel op ongeveer 100 bedrijven, maar in Groningen en Drenthe daalde het aantal met 20 à 25%.

Noord-Nederland heeft relatief veel vleeskuikens en weinig leghennen

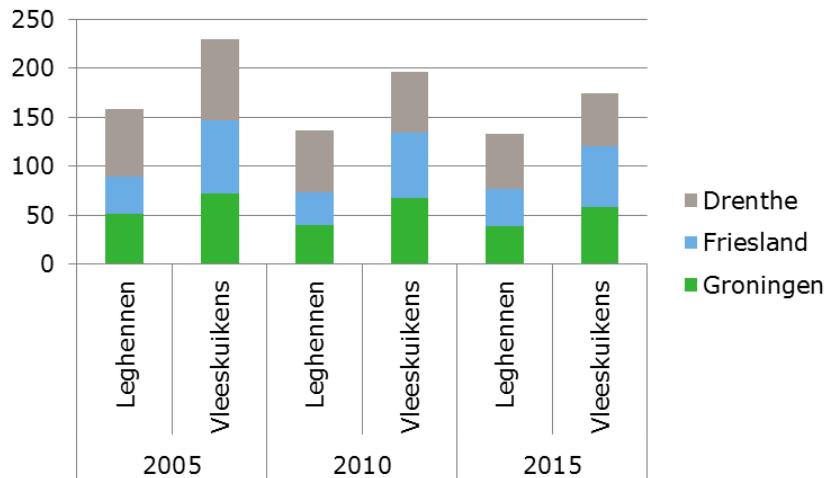
Figuur 9: Aantal stuks pluimvee (x 1.000) in 2015 naar provincie en naar type

Noord-Nederland telde in 2015 ongeveer 16,5 miljoen vleeskuikens en 5 miljoen leghennen, gelijk verdeeld over de drie provincies. Dat zijn respectievelijk een derde en 10% van de totale aantallen in Nederland.

Er is onderscheid gemaakt naar vleeskuikens en leghennen, dus naar productie van vlees en eieren.

Sterke daling aantal mestkuikenbedrijven in provincie Drenthe

Leghennen worden meestal gehouden op gespecialiseerde bedrijven zonder (veel) grond.
Vleeskuikens worden in Noord-Nederland veelal gehouden op akkerbouwbedrijven, waarbij graan aan de kuikens gevoerd wordt en de mest op het eigen land wordt toegepast.

Figuur 10: Ontwikkeling aantal bedrijven met pluimvee in Noord-Nederland in de periode 2005-2015.

Het totale aantal bedrijven met leghennen is in Noord-Nederland in de afgelopen tien jaar met 16% gedaald tot 133. In Friesland bleef het aantal leghennenbedrijven gelijk, maar in de twee andere provincies daalde het aantal met ongeveer 20%. De meeste bedrijven in deze sector bevinden zich in Drenthe (56).

Bij vleeskuikens daalde het aantal bedrijven met 24% tot 174. De afname was het sterkst in Drenthe, namelijk met een derde tot 54. Het resterende aantal is in de beide andere provincies rond de 60.

Deel 1c: Akkerbouw

- Sterke afname aantal akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland
- Groei areaal poot- en consumptieaardappelen en zaaiuien
- Aantal akkerbouwbedrijven met gras en/of snijmais toegenomen

Klik [hier](#) om meer te lezen over de **sociale aspecten** over de akkerbouw in Noord-Nederland

Klik [hier](#) om meer te lezen over de **economische aspecten** over de akkerbouw In Noord-Nederland

Sterke afname aantal akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland

Tabel 9 Ontwikkeling aantal akkerbouwbedrijven a) in Noord-Nederland in de periode 2005-2015

Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Nederland	13.060	11.960	12.390	95
Noord-Nederland	2.880	2.510	2.440	85
Groningen	1.246	1.120	1.090	87
Friesland	613	509	497	81
Drenthe	1.020	878	860	84

a) Het betreft hier alle akkerbouwbedrijven, dus over alle bouwplannen heen.

In de kop van Groningen en Friesland ligt de nadruk op de pootaardappelteelt, in het Oldambt op de graanteelt en in de Veenkoloniën op de zetmeel-aardappelteelt.

Het totaal aantal akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met 15% afgenomen tot een kleine 2.500; dat is 20% van het totaal aantal akkerbouwbedrijven in Nederland. Daarvan bevond zich in 2015 44% in de provincie Groningen, 35% in de provincie Drenthe en 20% in de provincie Friesland. De afname van het aantal akkerbouwbedrijven was in Friesland met bijna 20% het sterkst. Voor Noord-Nederland als geheel was de afname veel sterker dan gemiddeld in Nederland (-5%). Gemiddeld in Nederland nam de bedrijfsomvang in tien jaar met 2 ha toe; in Noord-Nederland was dit 8 ha.

Groei areaal poot- en consumptieaardappelen en zaaiuien

Tabel 10 Akkerbouwarealen in Noord-Nederland

Gewastype	Areaal in 2005		Areaal in 2010		Areaal in 2015	
	ha	%	ha	%	ha	%
Consumptieaardappel	3.620	2	5.690	3	6.830	4
Pootaardappel	16.330	9	15.660	9	17.190	11
Zetmeelaardappel	43.340	24	40.830	24	37.920	24
Suikerbiet	26.930	15	22.920	14	19.020	12
Granen	70.630	39	71.750	43	66.160	42
w.v. Tarwe	39.490	22	48.660	29	45.350	28
Gerst	27.410	15	18.340	11	17.970	11
Graszaden	4.110	2	1.520	1	1.370	1
Zaaiui	1.130	1	1.810	1	2.640	2
Overige akkerbouwgroenten	1.390	1	1.430	1	1.710	1
Overige akkerbouwgewassen	15.000	8	6.260	4	6.430	4
Totaal akkerbouw	182.470	100	167.850	100	159.250	100

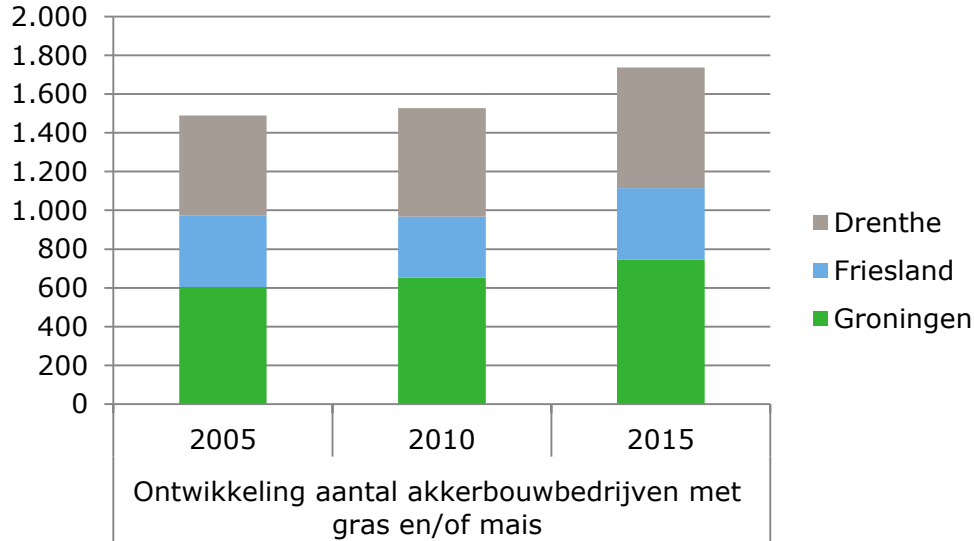
Bron: CBS-Landbouwteiling; bewerking Wageningen Economic Research

**Trend:
meer
tarwe,
minder
gerst**

Noord-Nederland had in 2015 een totaal areaal akkerbouwgewassen van 160.000 ha ofwel 31% van het landelijke areaal (506.000 ha). Daarvan bevond zich 52% in de provincie Groningen, 35% in de provincie Drenthe en 13% in de provincie Friesland.

Binnen het akkerbouwareaal zijn poot- en consumptieaardappelen, zaaiuien en overige akkerbouwgroenten zoals peen de laatste tien jaar belangrijker geworden. Suikerbieten en zetmeelaardappelen zijn in areaal afgenomen.

Aantal akkerbouwbedrijven met gras en/of snijmais toegenomen

In de periode 2005-2015 daalde het totaal aantal akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland van 2.880 naar 2.440 ofwel met 15%:

- Groningen: 13% naar 1.090
- Friesland: 19% naar 500
- Drenthe: 16% naar 860

Figuur 11: Aantal akkerbouwbedrijven met gras en/of snijmais in 2005, 2010 en 2015

Het aantal akkerbouwbedrijven met gras en/of snijmais is sinds 2005 en vooral sinds 2010 sterk gestegen in de provincies Groningen (23%) en Drenthe (21%); in Friesland bleef het aantal per saldo gelijk, na een afname tussen 2005 en 2010. Het totaal aantal akkerbouwbedrijven met gras en/of snijmais in Noord-Nederland is toegenomen van een kleine 1.500 naar ruim 1.700. Daarmee is ook het aandeel van de akkerbouwbedrijven met gras en/of snijmais toegenomen, namelijk van 50% naar 70%. Deze ontwikkeling weerspiegelt een verbreding van de akkerbouwbedrijven in twee van de drie provincies. Deze ontwikkeling kan te maken hebben met de toegenomen voederbehoefte in verband met de afschaffing van het melkquotum en de uitbreiding van de melkveestapel inclusief jongvee.

Deel 1d: Glas- en opengrondstuinbouw

- Aantal glastuinbouwbedrijven in Noord-Nederland sterk gedaald
- Sterke daling areaal bloemkwekerijgewassen in Noord-Nederland
- Aantal opengrondstuinbouwbedrijven in Drenthe stabiel
- Areaal bloembollen in Noord-Nederland sterk gestegen

Aantal glastuinbouwbedrijven in Noord-Nederland sterk gedaald

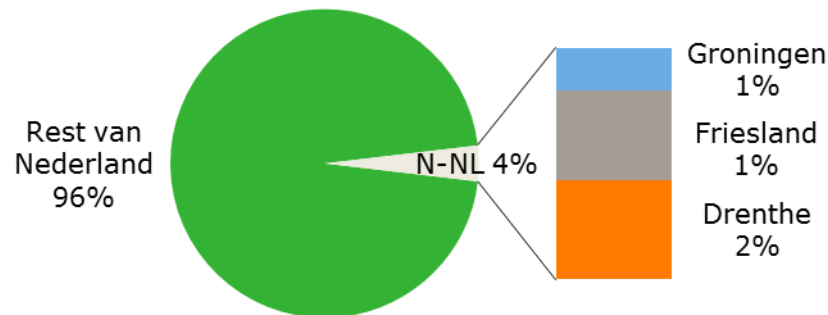
Tabel 11 Ontwikkeling aantal glastuinbouwbedrijven a) in Noord-Nederland in de periode 2005-2015.

Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Noord-Nederland	214	140	97	45
Groningen	56	46	35	63
Friesland	51	39	26	51
Drenthe	107	55	36	34

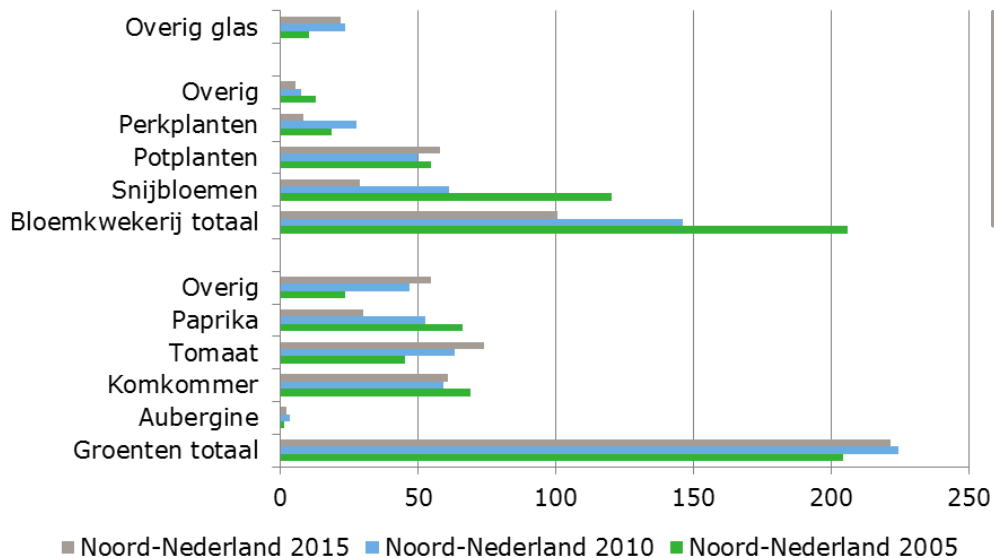
a) Het betreft hier alle typen glastuinbouwbedrijven, dus voor alle gewassen.

Het totaal aantal glastuinbouwbedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met meer dan de helft afgenomen tot een kleine 100. Dat aantal is ongeveer gelijk verdeeld over de drie provincies. In Drenthe was de daling het sterkst, namelijk met twee derde. Van de ruim 100 bedrijven in 2005 waren er in 2015 in deze provincie nog 36 over.

Glastuinbouw

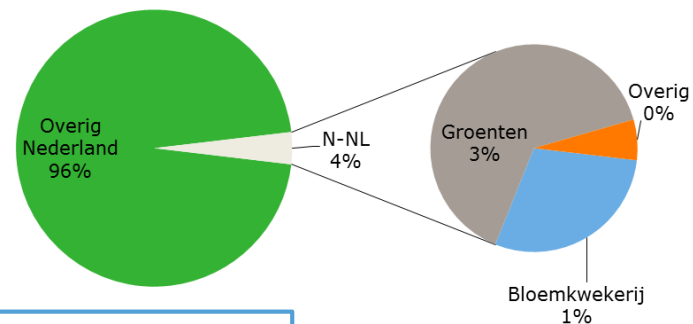

Sterke daling areaal bloemkwekerijgewassen in Noord-Nederland

Het areaal glastuinbouwgewassen in Noord-Nederland is minder gedaald (-18%) dan het aantal bedrijven (-55%). De overgebleven 100 bedrijven zijn dus gemiddeld groter geworden in gewasareaal in ha. Deze trend is in de hele sector zichtbaar, ook landelijk.

Aandeel glastuinbouw

Figuur 12: Arealen glastuinbouwgewassen in Noord-Nederland in 2005, 2010 en 2015

Het totale areaal tuinbouwgewassen onder glas is in de afgelopen tien jaar in Noord-Nederland gedaald van 420 naar 344 ha, dus met 18%. Die daling was vooral te zien bij de bloemkwekerijgewassen, waarvan het areaal met de helft daalde. Het areaal glasgroente daarentegen nam toe met 8%. Vooral tomaat nam in areaal toe, namelijk met 64% naar 74 ha. Komkommer is met 61 ha het tweede gewas.

Aantal opengrondstuinbouwbedrijven in Drenthe stabiel

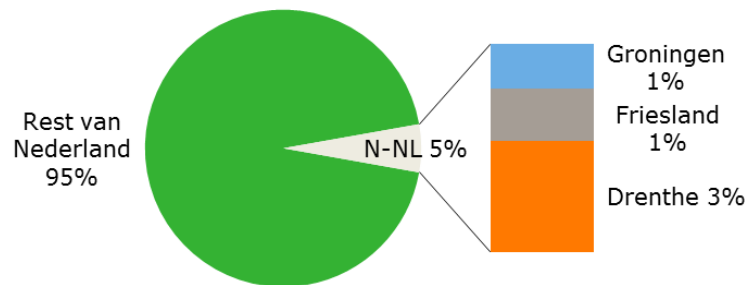
Tabel 12 Ontwikkeling aantal overige tuinbouwbedrijven a) in Noord-Nederland in de periode 2005-2015

Regio	Aantal bedrijven in:			2015 (in % van 2005)
	2005	2010	2015	
Nederland	9.006	7.640	6.576	73
Noord-Nederland	326	277	262	80
Groningen	103	84	69	67
Friesland	91	67	63	69
Drenthe	132	126	130	98

a) Het betreft bloembollen-, fruit- en vollegrondsgroenteteelt en boomkwekerij.

Het totaal aantal opengrondstuinbouwbedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met 20% afgenomen tot 262. De helft van die bedrijven lag in 2015 in de provincie Drenthe; de beide andere provincies hadden elk een kwart binnen hun grenzen. In Drenthe was er geen afname, maar in de beide andere provincies nam het aantal bedrijven af met ruim 30%. In Nederland als geheel was de afname 27%.

Tuinbouw open grond

Areaal bloembollen in Noord-Nederland sterk gestegen

Tabel 13 Arealen opengrondstuinbouw in Noord-Nederland in 2005, 2010 en 2015

Gewastype	Areaal in 2005		Areaal in 2010		Areaal in 2015	
	ha	%	ha	%	ha	%
Bloembollen	1.357	40	1.571	42	2.346	46
Vollegrondsgroenten	1.019	30	1.083	29	1.317	26
Boomkwekerij	656	19	652	17	922	18
Bloemkwekerij	207	6	194	5	266	5
Fruitteelt	183	5	256	7	218	4
Totaal opengrondstuinbouw	3.422	100	3.756	100	5.070	100

Het betreft hier alle groepen opengrondstuinbouwgewassen.

Noord-Nederland had in 2015 een totaal areaal opengrondstuinbouw van ruim 5.000 ha ofwel 6% van het landelijk areaal (91.000 ha). Dat areaal is met name de afgelopen vijf jaar sterk toegenomen. Vooral zijn bloembollen de laatste tien jaar belangrijker geworden, zowel absoluut als relatief (ten opzichte van andere opengrondsteelten). De fruitteelt is na 2010 in areaal afgenomen.

In Noord-Nederland namen de bloembollen- (9%) en de vollegrondsgroententeelt (5%), de boom- (5%) en de bloemkwekerij (10%) en de fruitteelt (1%) in 2015 in vergelijking met de landelijke arealen een klein aandeel in.

Trend:
meer
bollen,
minder
fruit

Deel 1e: Overige en gemengde bedrijven

- Aantal gemengde bedrijven gedaald – specialisatie is doorgedaan
- Sterke daling aantal melkveebedrijven met akkerbouwgewassen
- Aantal overige graasdierbedrijven daalt sinds 2010 in Noord-Nederland

Aantal gemengde bedrijven gedaald – specialisatie is doorgedaan

Tabel 14 Totaal aantal gemengde agrarische bedrijven in Noord-Nederland in 2005, 2010 en 2015

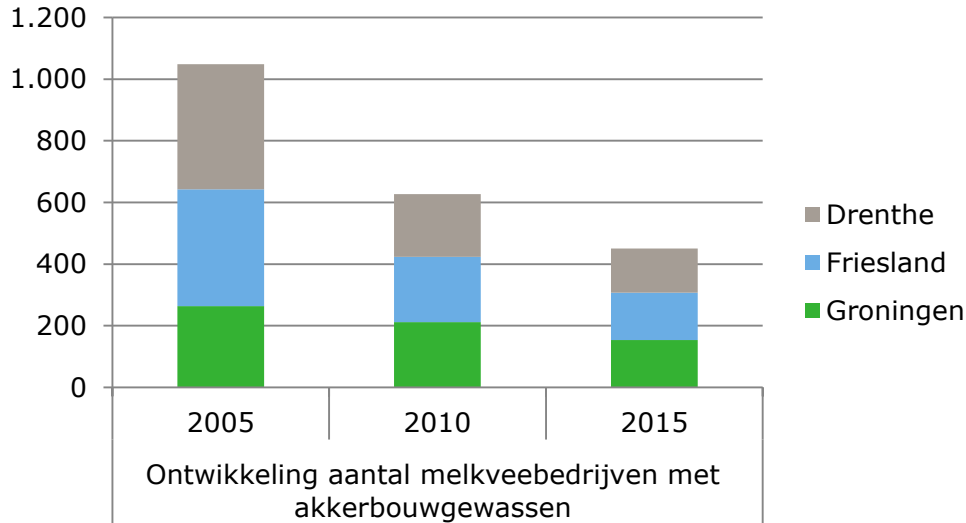
Regio	Aantal bedrijven in:			
	2005	2010	2015	2015 (in % van 2005)
Nederland	5.200	3.840	3.080	59
Noord-Nederland	542	385	312	58
Groningen	177	127	108	61
Friesland	112	78	66	59
Drenthe	253	180	138	55

Het betreft hier alle bedrijven die niet onder de hiervoor getoonde gespecialiseerde bedrijven behoren (zie pag. 7).

Het totaal aantal gemengde bedrijven in Noord-Nederland is tussen 2005 en 2015 met ruim 40% afgenomen tot ruim 300; dit was in 2015 10% van het totaal aantal gemengde bedrijven in Nederland. Van die 300 bedrijven bevond in 2015 zich 45% in de provincie Drenthe, 35% in de provincie Groningen en 20% in de provincie Friesland. De specialisatie in één duidelijke hoofdtak is dus doorgedaan. Dezelfde trend is nationaal te zien.

Gemengde bedrijven hebben bijvoorbeeld akkerbouw en melkvee of akkerbouw en vleeskuikens of melkvee en schapen. Overigens kunnen gespecialiseerde bedrijven kringlopen proberen te sluiten door samen te werken met andersoortige bedrijven.

Specialisatie zet nog steeds door, gemengd bedrijf verdwijnt

Snijmais valt niet onder akkerbouwgewassen.

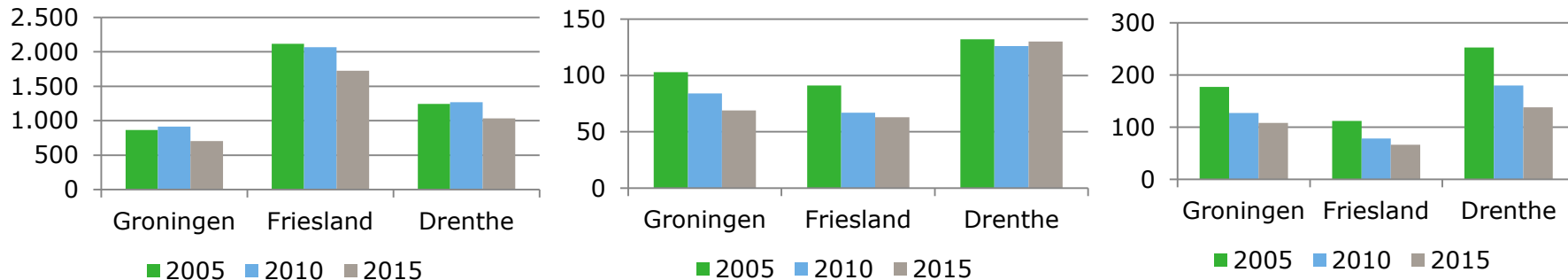
In de periode 2005-2015 daalde het totaal aantal melkveebedrijven in Noord-Nederland met 13%, van 5.353 naar 4.676; per provincie (eindaantal tussen haakjes):

- Groningen: 11% (910)
- Friesland: 14% (2.719)
- Drenthe: 12% (1.047)

Figuur 13: Aantal melkveebedrijven met akkerbouwgewassen in 2005, 2010 en 2015

Het aantal melkveebedrijven met akkerbouwgewassen is sinds 2005 sterk gedaald. De daling was het sterkste in de provincies Drenthe (65%) en Friesland (59%) en het kleinst in Groningen (42%). Het totaal aantal melkveebedrijven met akkerbouwgewassen in Noord-Nederland is gedaald van 1.050 naar 450. Daarmee is ook het aandeel van de melkveebedrijven met akkerbouwgewassen gedaald, namelijk van 20% naar 10%. Deze ontwikkeling weerspiegelt de specialisatie in de melkveehouderij.

Aantal overige graasdierbedrijven daalt sinds 2010 in Noord-Nederland

Figuur 14 Ontwikkeling aantal overige bedrijven in Noord-Nederland in de periode 2005-2015

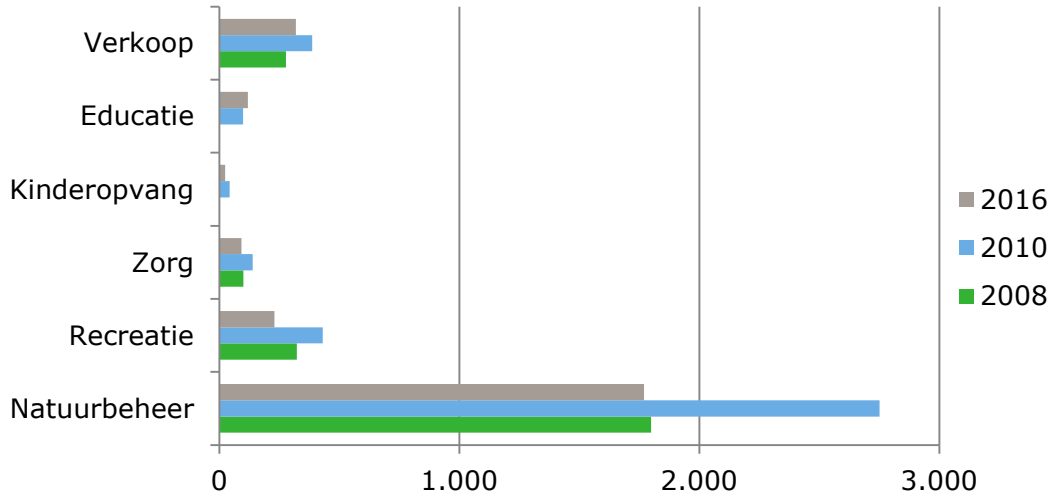
Het aantal overige graasdierbedrijven in Noord-Nederland is sinds 2005 en vooral sinds 2010 gedaald met bijna 20% tot een kleine 3.500. Dezelfde daling is te zien bij de overige tuinbouwbedrijven, namelijk tot 262. Het aantal gemengde bedrijven daalde met meer dan 40%, in Drenthe zelfs met 45%.

Het betreft hier overige graasdierbedrijven, overige tuinbouwbedrijven en gemengde bedrijven. Overige graasdieren (naast melkkoeien en jongvee) zijn zoogkoeien, vleeskalveren en -stieren, schapen en geiten. Overige tuinbouwbedrijven zijn in dit overzicht opengrondstuinbouwbedrijven.

Deel 1f: Verbreding

- Natuurbeheer belangrijke verbredingsactiviteit in Noord-Nederland
- Grote verschillen in aandeel verbreding tussen provincies
- Grote verschillen in aandeel natuurbeheer tussen provincies

Natuurbeheer belangrijke verbredingsactiviteit in Noord-Nederland

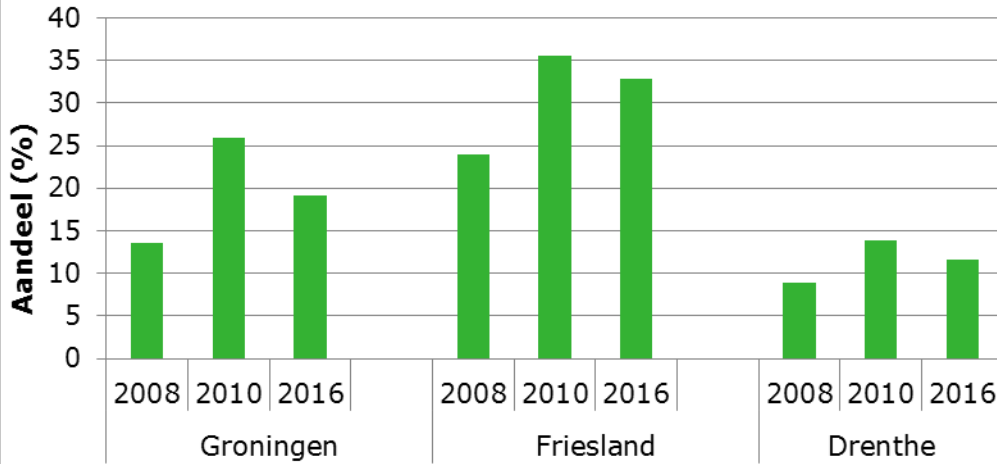

Verbreding betreft activiteiten op het agrarische bedrijf die een aanvulling vormen op de agrarische bedrijfsvoering en ook direct daarmee samenhangen. De activiteiten kunnen bestaan, omdat er agrarische bedrijvigheid is. Het gaat hier bijvoorbeeld om 'zorglandbouw', 'boerencampings' en verkoop van landbouwproducten aan huis.

Figuur 15 Aantal bedrijven naar soort verbreding in Noord-Nederland in 2008, 2010 en 2016

Verbredingsactiviteiten vormen een relatief onbelangrijke post in Noord-Nederland, uitgezonderd natuurbeheer, dat op ongeveer 20% van de bedrijven wordt toegepast. Dat percentage is overigens tussen 2010 en 2016 gedaald van 21 naar 18% (1.770 bedrijven). Verkoop van producten aan consumenten die op het bedrijf komen, vond in 2016 plaats op ruim 300 bedrijven. Op 230 bedrijven vond een of andere vorm van recreatie plaats. Een kleine 100 bedrijven was actief in de zorglandbouw.

Grote verschillen in aandeel verbreding tussen provincies

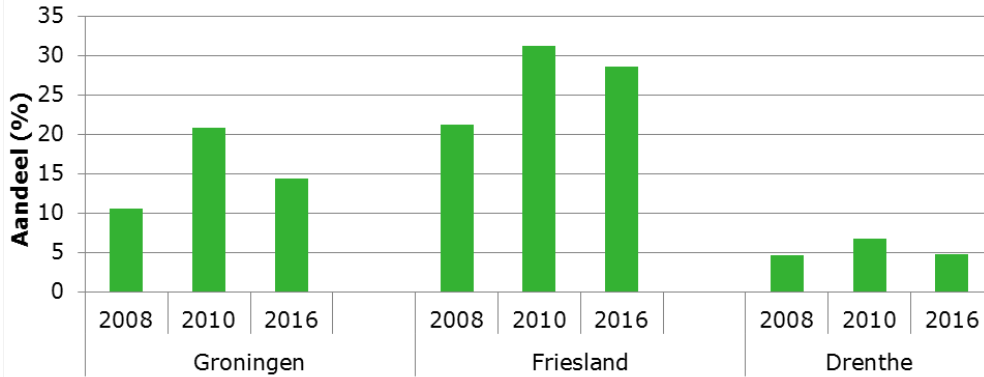

De hier berekende percentages zijn berekend door de aantallen bedrijven die aan een verbredingsactiviteit meedoen, bij elkaar op te tellen en te vergelijken met het totaal aantal bedrijven in de betreffende provincie. Er zullen echter bedrijven zijn die meer dan één verbredingsactiviteit uitvoeren. Daardoor vormen de percentages in deze figuur een overschatting van het werkelijke aantal betrokken bedrijven.

Figuur 16 Aandeel bedrijven met verbreding naar provincie 2008, 2010 en 2016

Het aandeel van de bedrijven dat met verbreding bezig is, varieert sterk tussen jaren en provincies. In Drenthe was dat aandeel in 2016 12%, in Groningen 19% en in Friesland 33%. Dat aandeel lijkt eerder af dan toe te nemen.

Grote verschillen in aandeel natuurbeheer tussen provincies

Figuur 17 Aandeel bedrijven met natuurbeheer naar provincie in de jaren 2008, 2010 en 2016

Het agrarisch natuur- en landschapsbeheer is een subsidie voor het treffen van beheermaatregelen, waarmee de biodiversiteit op landbouwgrond vergroot moet worden. Daarbij gaat het onder andere om weidevogelbeheer en kruidenrijk grasland.

Verbreding wordt in de Landbouwtelling niet ieder jaar geïncentiveerd. Vandaar de afwijkende jaren 2008, 2010 en 2016.

Hetzelfde patroon als bij het totaal aandeel bedrijven met verbreding komt terug in deze figuur. Drenthe scoorde in 2016 relatief laag met 5%, Groningen zat op 14% en Friesland op 28%.

Deel 1g: Verkavelingssituatie

- Twee derde van de landbouwgrond in handen van de gebruikers
- Kwart van kavels is huiskavel met 45% van areaal
- Verkavelingssituatie zeer verschillend per gebied

Tweederde van de landbouwgrond in handen van de gebruikers

Tabel 15a Aandeel eigendom, pacht en erfpacht in Noord-Nederland naar COROP-gebied en provincie

Gebied	% eigen- dom	% pacht	% erfpacht
Noord-Friesland	62,0	21,0	5,7
Zuidwest-Friesland	64,7	21,8	5,0
Zuidoost-Friesland	70,6	15,1	3,7
Oost-Groningen	77,4	9,1	3,2
Delfzijl en omgeving	75,4	11,4	1,3
Overig Groningen	73,3	12,2	3,2
Noord-Drenthe	62,7	17,3	0,9
Zuidwest-Drenthe	61,6	18,5	1,3
Zuidoost-Drenthe	65,8	12,2	3,2
Friesland	65,2	19,5	5,0
Groningen	75,0	11,0	3,0
Drenthe	63,6	15,6	1,9
Noord-Nederland	67,7	16,0	3,6

In Nederland als geheel is de verdeling als volgt:

- Eigendom: 58%
- Pacht: 26%
- Erfpacht: 2%

In deze tabel gaat het om reguliere pachtvormen. Kortlopende pachtvormen als 'teelt-, eenmalige en natuurpacht' zijn in dit overzicht niet opgenomen, zodat de totalen over eigendom, pacht en erfpacht niet op 100% uitkomen.

Gemiddeld is in Noord-Nederland twee derde van de grond in eigendom bij de gebruiker. Daarnaast wordt 16% gepacht en is 4% erfpacht. De resterende 12,5% bestaat uit tijdelijke pachtvormen.

Kwart van kavels is huiskavel met 45% van areaal

Tabel 15b Aandeel huis- en veldkavels in Noord-Nederland naar COROP-gebied en provincie

Gebied	Huiskavels		Veldkavels (%)	
	Aantal	(%) Areaal	Aantal	Areaal
Noord-Friesland	26,0	51,5	74,0	48,5
Zuidwest-Friesland	29,5	57,9	70,5	42,1
Zuidoost-Friesland	26,5	54,7	73,5	45,3
Oost-Groningen	19,6	30,4	80,4	69,6
Delfzijl en omgeving	26,8	48,0	73,2	52,0
Overig Groningen	28,6	48,5	71,4	51,5
Noord-Drenthe	17,8	33,7	82,2	66,3
Zuidwest-Drenthe	20,1	43,4	79,9	56,6
Zuidoost-Drenthe	17,6	31,1	82,4	68,9
Friesland	27,0	54,2	73,0	45,8
Groningen	25,3	41,8	74,7	58,2
Drenthe	18,4	35,1	81,6	64,9
Totaal	23,5	45,1	76,5	54,9
Noord-NL (absoluut)	12.120	233.700	39.430	284.210

De aandelen van het aantal en van het areaal van de kavels dat op meer dan 5 km afstand van de bedrijfsgebouwen ligt zijn indicatoren voor eventuele versnippering:

Kavels op > 5 km afstand

	Aantal (%)	Areaal (%)
• Friesland:	12,3	7,5
• Groningen:	15,4	11,8
• Drenthe:	19,6	15,9
• Totaal N-NL:	15,7	11,1

Gemiddeld is in Noord-Nederland een kwart van de kavels huiskavel met daarbij 45% van het bedrijfsareaal. In Friesland ligt meer dan de helft van de grond op huiskavels.

Verkavelingssituatie zeer verschillend per gebied

Over de verkavelingssituatie zijn de volgende conclusies getrokken:

- In Friesland is het aandeel huiskavels het grootste en egaal verdeeld over de provincie. In Noord-Groningen is het aandeel huiskavels duidelijk groter dan in het zuiden van de Provincie. Drenthe heeft een wat lager aandeel maar redelijk egaal verdeeld over de provincie;
- De gemiddelde kavelgrootte is in de hele provincie Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën duidelijk groter dan in Friesland en de rest van Drenthe;
- In het ene gebied komen veel meer kavels voor op een afstand van 5 km of meer van de bedrijfsgebouwen dan in het andere. Het aantal is relatief hoog in de Veenkoloniën en de kop van Friesland;
- Erfpacht komt weinig voor in Noord-Nederland en dan vooral langs de Waddenkust en in het Oldambt.
- De noodzaak en de mogelijkheden tot verbetering van de verkavelingssituatie zijn maatwerk op regionaal niveau. Daarbij zal voor de melkveehouderij sneller noodzaak zijn dan in de akkerbouw in verband met de gewenste beweidingmogelijkheden.

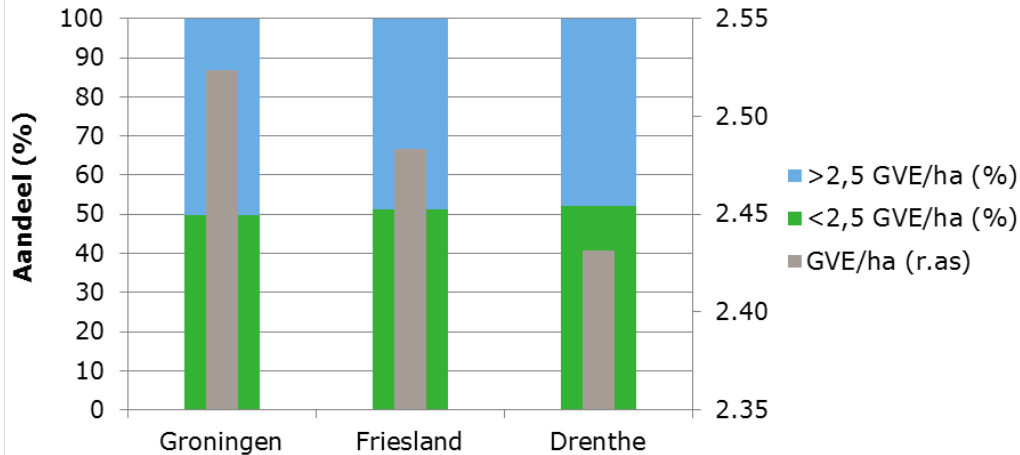
Gedetailleerde verkavelingskaarten zijn op aanvraag verkrijgbaar als bijlagen bij dit rapport:

- Aandelen pacht, erfpacht en eigendom per COROP- en PC4-gebied voor de akkerbouw en de melkveehouderij;
- Ligging van huis- en veldkavels per PC4-gebied voor beide sectoren;
- Veldkavels op een afstand van 5 km of meer van de huiskavel; dit is een maat voor de rij-afstanden die boeren moeten afleggen voor hun veldwerkzaamheden.

Deel 1h: Veebezetting en bemestings situatie

- In Noord-Nederland gemiddeld 2,5 GVE melkvee per ha
- Grote variatie in aantal GVE per ha
- Percentage bedrijven met meer dan 2,5 GVE per ha varieert sterk

In Noord-Nederland gemiddeld 2,5 GVE melkvee per ha

In 2015 bedroeg het aandeel bedrijven met meer dan 2,5 GVE melkvee per ha en het gemiddelde aantal GVE melkvee per ha in respectievelijk:

- Groningen: 50% en 2,5
- Friesland: 49% en 2,5
- Drenthe: 48% en 2,4

Melkvee is inclusief jongvee en zoogkoeien.

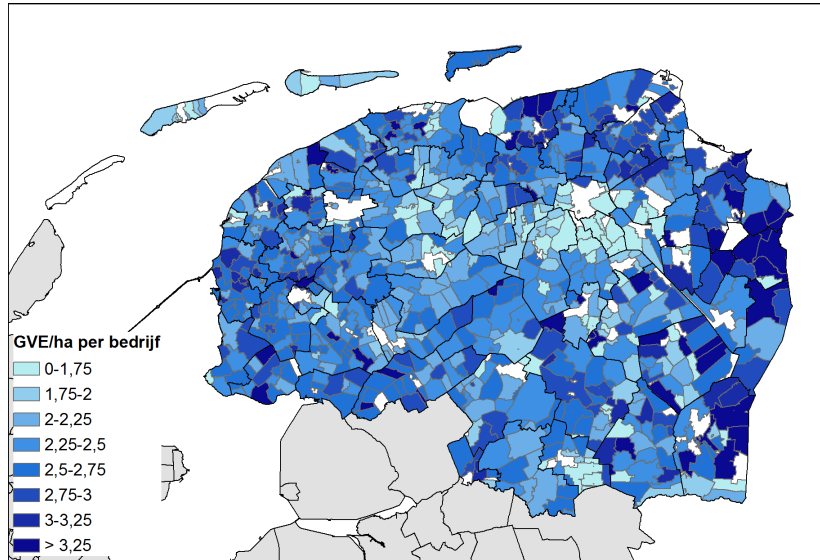
Figuur 18 Percentage bedrijven met meer of minder dan 2,5 GVE melkvee per ha en gemiddeld aantal GVE melkvee per ha in 2015

Voor Nederland als geheel bedroeg het aantal GVE melkvee per ha gemiddeld 2,7; het aandeel bedrijven met meer dan 2,5 GVE bedroeg 53%.

Het aandeel melkveebedrijven met meer dan 2,5 GVE melkvee per ha was in 2015 in de drie provincies vergelijkbaar: het hoogst in Groningen (50%), iets lager in Friesland (49%) en het laagst in Drenthe (48%).

Het gemiddelde van GVE melkvee per ha was eveneens het hoogst in Groningen (2,52), iets lager in Friesland (2,48) en het laagst in Drenthe (2,43).

Grote variatie in aantal GVE per ha

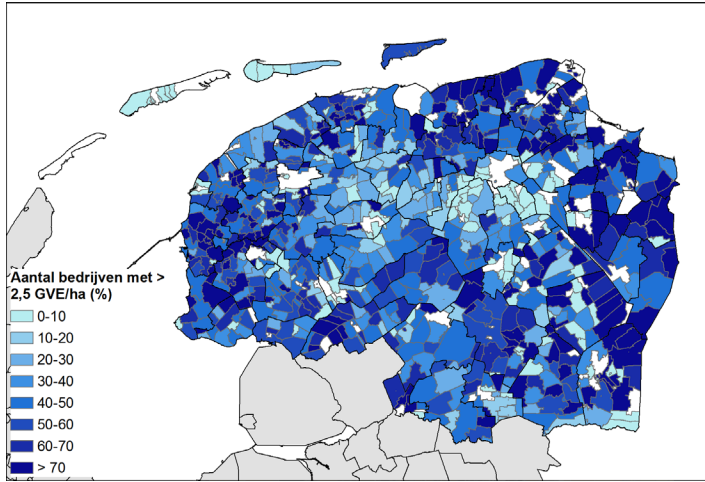

N.B. Het gaat hier om de situatie op bedrijfsniveau. Dit betekent bijvoorbeeld dat een intensief melkveebedrijf in een PC4-gebied met verder alleen akkerbouw tot een hoge GVE/ha kan leiden.

Kaart 1 Gemiddelde GVE/ ha per bedrijf per postcode-4-gebied (van alle bedrijven met graasvee)

Het aantal GVE graasvee per ha bedrijf verschilt sterk tussen gebieden. Dat betekent ook dat het te verwachten effect van de plannen van de Nederlandse overheid en de melkveehouderij om het aantal melkkoeien in Nederland terug te brengen voor verschillende gebieden (en bedrijven) verschillend uitpakt.

Percentage bedrijven met meer dan 2,5 GVE per ha varieert sterk

Een grens van 2,5 of eventueel 2,3 GVE graasdier per ha zou in de toekomst een rol kunnen spelen bij de beoordeling van wat aanvaardbaar wordt geacht als norm voor 'grondgebondenheid'.

Kaart 2 Percentage bedrijven met > 2.5 GVE/ha per postcode-4-gebied (van alle bedrijven met grasvee)

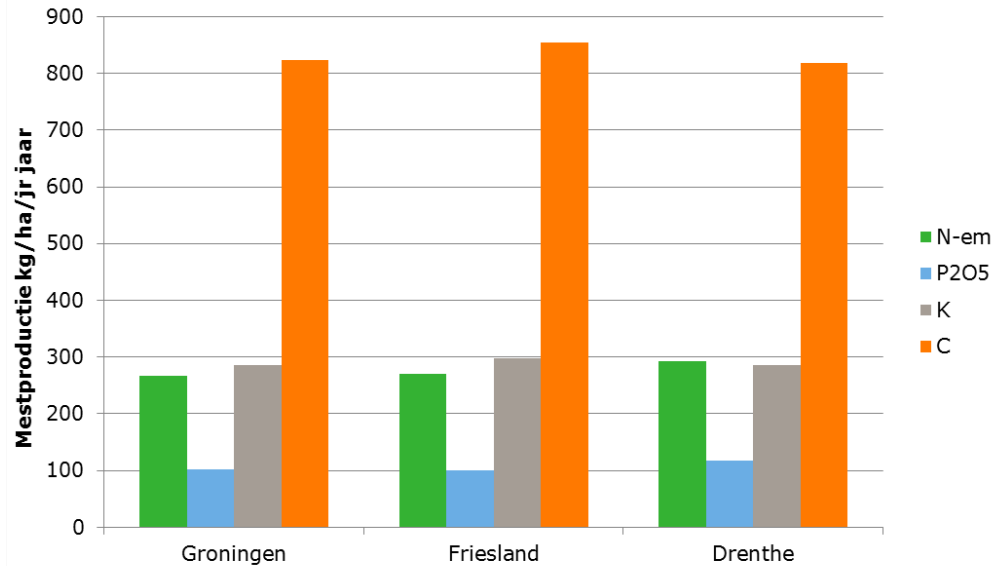
Het aandeel grasveebedrijven met meer dan 2,5 GVE grasvee per ha was in 2015 het hoogst in Groningen (50%), iets lager in Friesland (49%) en het laagst in Drenthe (48%). Het gemiddelde van GVE grasvee per ha per bedrijf verschilt niet veel per provincie: 2,5 in Groningen en Friesland en 2,4 in Drenthe. Over Noord-Nederland als geheel had 49% van de bedrijven in 2015 meer dan 2,5 GVE grasvee per ha en 61% meer dan 2,3 GVE graasdier per ha.

Deel 1i: Fosfaat

- In Noord-Nederland ruim 100 kg fosfaatproductie per ha
- Friesland heeft de hoogste fosfaatproductie en -plaatsingsruimte

In Noord-Nederland ruim 100 kg fosfaatproductie per ha

Figuur 19 Gemiddelde mineralenproductie per bedrijf in kg per ha in 2015

In 2015 bedroeg de N-, P₂O₅-, K- en C-productie per bedrijf uitgedrukt in kg/ha respectievelijk in:

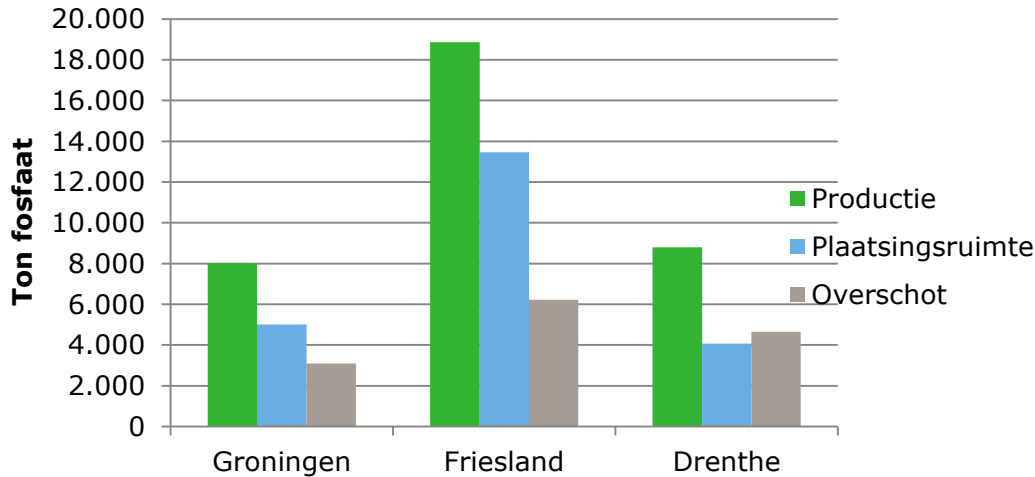
- Noord-Nederland: 301, 105, 293, 838
- Groningen: 293, 103, 286 en 823
- Friesland: 294, 101, 299 en 854
- Drenthe: 322, 117, 286 en 818

Voor Nederland als geheel bedroeg de N-, P₂O₅-, K- en C-productie per bedrijf uitgedrukt in kg/ha: 485, 187, 376 en 1.013.

Deze figuur betreft alle veehouderijbedrijven met meer dan 3 GVE (alle dieren) en meer dan 3 ha.

De drie provincies zaten op vergelijkbaar niveau wat betreft mineralenproductie per ha. In Friesland was de C-productie per ha hoger dan in de andere twee provincies door een hoog aandeel rundermest.

Friesland heeft de hoogste fosfaatproductie en -plaatsingsruimte

In 2015 bedroeg de fosfaatproductie, -plaatsingsruimte en het -overschot uitgedrukt in ton fosfaat respectievelijk in:

- Groningen: 8.010, 5.015, en 3.095
- Friesland: 18.860, 13.470 en 6.225
- Drenthe: 8.800, 4.065 en 4.650

Figuur 20 De totale fosfaatproductie, -plaatsingsruimte en -overschotten voor bedrijven met vee, in 2015 per provincie (ton fosfaat)

In alle drie provincies was gemiddeld sprake van een fosfaatoverschot bij de veehouderijbedrijven. In 2015 diende hiervan 10% verplicht te worden verwerkt. De rest kon/mocht worden afgezet op veehouderijbedrijven met nog beschikbare plaatsingsruimte en op akkerbouwbedrijven, die echter niet zijn meegenomen in de hier getoonde plaatsingsruimte. Dit betekent dat een deel van het bedrijfsoverschot in de regio kan en mag worden afgezet. Omdat bij het gesommeerde bedrijfsoverschot geen rekening is gehouden met negatieve overschotten (bedrijven die nog mestruimte over hebben) is dit groter dan het verschil van gesommeerde productie en gesommeerde plaatsingsruimte. Er kan dus meer mest in de regio worden afgezet dan uit deze figuur zou kunnen worden afgeleid.

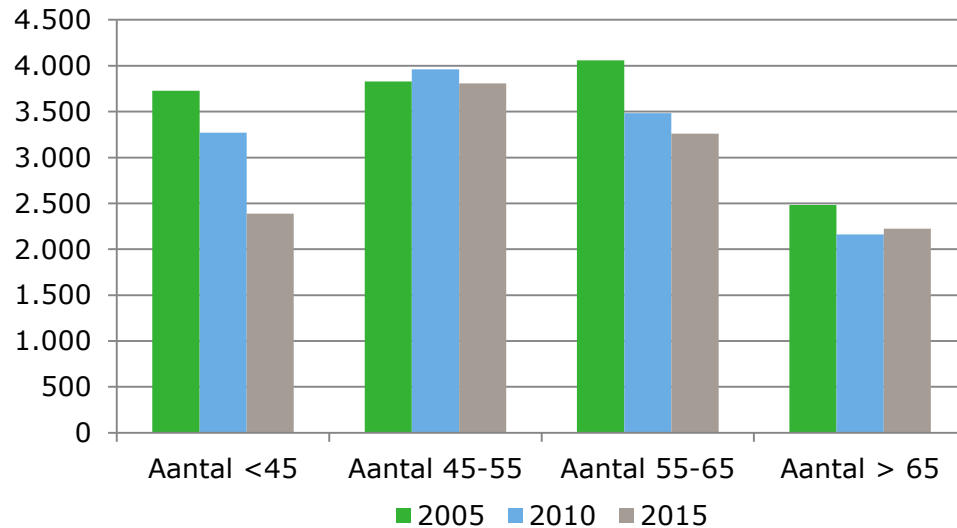
Deel 2: Sociale aspecten

Deel 2: Sociale aspecten

- Aantal bedrijfshoofden jonger dan 45 jaar sterk gedaald
- In Groningen meer 65-plussers dan 45-minners
- Opleidingsniveau agrarische bedrijfshoofden neemt toe
- Meer eigen en vreemde arbeid per bedrijf op dalend aantal bedrijven
- Daling vrouwelijke arbeidskrachten sterker dan van mannelijke
- Eén op vijf bedrijfshoofden heeft betaalde werkzaamheden buitenshuis
- Opleidingsniveau laatste decennium verbeterd

Aantal bedrijfshoofden jonger dan 45 jaar sterk gedaald

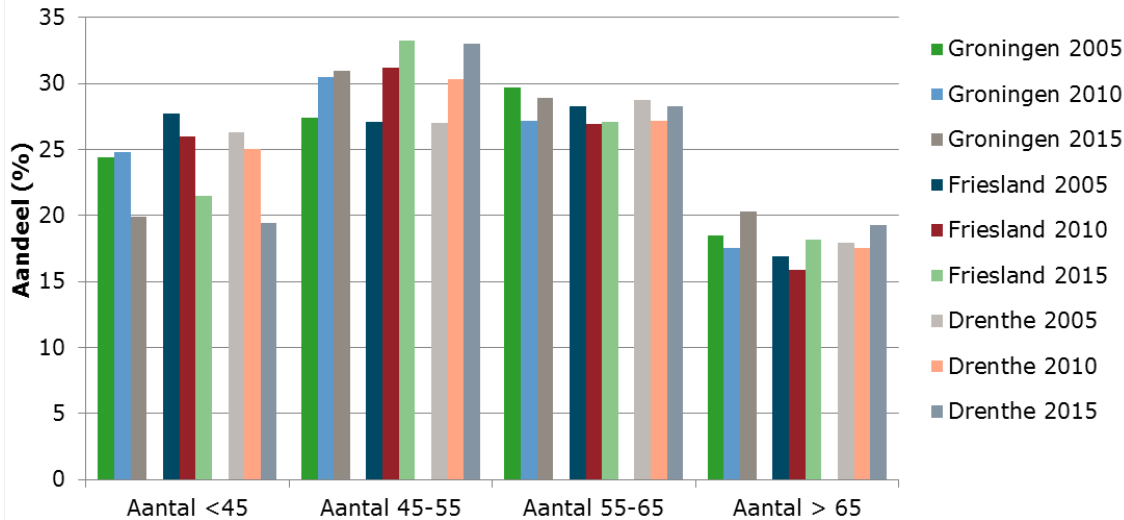
Een bedrijfshoofd geeft leiding aan het bedrijf en is in veel sectoren ook de belangrijkste uitvoerder van de werkzaamheden. In geval van een maatschap geldt de maat of vennoot met de grootste zakelijke en bedrijfsmatige verantwoordelijkheid als bedrijfshoofd en worden van hem of haar leeftijd en opleiding vermeld. Dit overzicht is exclusief rechtspersonen.

Figuur 21 Aantal bedrijven naar leeftijd bedrijfshoofden in Noord-Nederland

Het aantal bedrijven in de agrarische sector daalt. Daardoor daalt ook het aantal bedrijfshoofden. Bovendien verandert de leeftijdsopbouw van de agrarische sector. Het aandeel bedrijfshoofden jonger dan 45 jaar is tussen 2010 en 2015 gedaald van een kwart naar een vijfde en wel van 3.300 naar 2.400. Dat is maar nauwelijks meer dan het aantal bedrijfshoofden ouder dan 65 jaar (2.200).

De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden in Noord-Nederland was in 2015 56 jaar.

In Groningen meer 65-plussers dan 45-minners

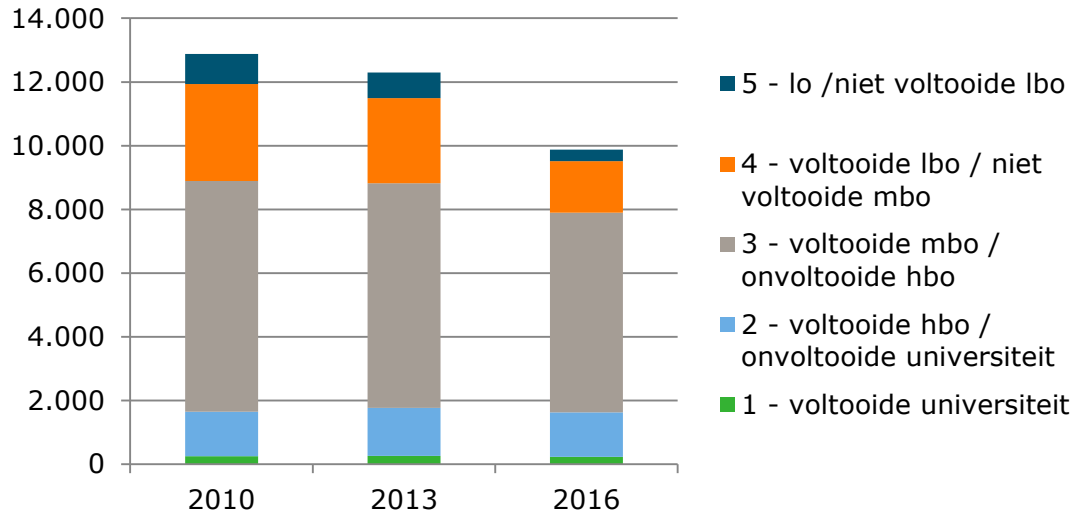

Bij een hoofd ouder dan 65 jaar kan het wel zo zijn dat een zoon of dochter veel werk op het bedrijf doet. Het grote aantal 65-plussers kan een aanduiding zijn dat het proces van bedrijfsoverdracht en -overname stukt. Want dan heeft de oudere generatie nog steeds de grootste zakelijke en bedrijfsmatige verantwoordelijkheid.

Figuur 22 Aandeel bedrijven naar leeftijd bedrijfshoofden per provincie in Noord-Nederland

Deze figuur laat de leeftijdsopbouw per provincie zien. De ontwikkeling daarin is voor de drie provincies vergelijkbaar. De verschillen in percentages in de drie provincies zijn minimaal in alle drie de aangegeven jaren. Ook de daling van het totaal aantal bedrijfshoofden is zeer vergelijkbaar, namelijk ongeveer 17% in 10 jaar. In Groningen was het aantal 65-plussers in 2015 groter dan het aantal bedrijfshoofden jonger dan 45 jaar, in Friesland evenveel en in Drenthe was het aantal 65-plussers kleiner.

Opleidingsniveau agrarische bedrijfshoofden neemt toe

Voor de Landbouwtelling inventariseert het CBS één keer per drie jaar het opleidingsniveau van de bedrijfshoofden die mee moeten doen met de gecombineerde opgave. Omdat de wet- en regelgeving steeds ingewikkelder wordt, is een goede opleiding van groot belang voor het goed kunnen leiden van een bedrijf. Bij oudere bedrijfshoofden hebben de kinderen op het bedrijf vaak een hogere opleiding dan het hoofd zelf.

Figuur 23 Aantal bedrijven naar opleiding bedrijfshoofd

Het gemiddelde opleidingsniveau van de agrarische bedrijfshoofden in Noord-Nederland is de afgelopen tien jaar toegenomen, omdat het aantal hoofden met alleen afgerond lo (lager onderwijs) of lbo (lager beroepsonderwijs) is afgenomen. Van de bijna 10.000 bedrijfshoofden in 2016 behoorden 2.000 tot deze categorieën. De meerderheid van de hoofden had een voltooid mbo, in 2016 63%. Het aantal hoofden met een hbo- of universitaire opleiding is ongeveer gelijk gebleven. Het aandeel hbo'ers neemt toe.

Meer eigen en vreemde arbeid per bedrijf op dalend aantal bedrijven

Tabel 16 Arbeidsinzet op de agrarische bedrijven in Noord-Nederland in 2005, 2010 en 2015

Arbeid	Arbeidsinzet Noord-Nederland		
	2005	2010	2015
Arbeidskrachten (ak)			
Aantal totaal	34.130	32.480	30.440
Wv. aantal bedrijfshoofden	14.100	12.880	11.680
Aantal ak per bedrijf	2,4	2,5	2,6
Arbeidsjaareenheden (aje)			
Totaal	23.660	22.510	21.810
W.v. betaald	3.850	4.820	4.470
W.v. onbetaald	19.810	17.690	17.330
Aantal aje per bedrijf	1,7	1,7	1,9

In deze tabel staan naast de bedrijfshoofden ook de andere arbeidskrachten (ak) die op de land- en tuinbouwbedrijven werkzaam zijn. Verder wordt in deze tabel onderscheid gemaakt in betaalde en onbetaalde aje (arbeidsjaareenheden; vergelijkbaar met het begrip fte). Onbetaalde aje horen bij bedrijfshoofden en andere gezinsleden die geen loon ontvangen maar van het bedrijfsresultaat moeten leven.

De totale arbeidsinzet op de agrarische bedrijven in Noord-Nederland is de afgelopen tien jaar met 11% gedaald. Dat is minder dan het aantal bedrijfshoofden (19%). Het aantal arbeidskrachten en aje per bedrijf is toegenomen in samenhang met schaalvergroting. Het aantal betaalde en onbetaalde aje per bedrijf is vooral sinds 2010 toegenomen. Er is dus zowel meer gezinsarbeid als 'vreemde' arbeid op de bedrijven. Per saldo is de totale arbeidsinzet afgenomen op vrijwel gelijkblijvend areaal.

Daling vrouwelijke arbeidskrachten sterker dan van mannelijke

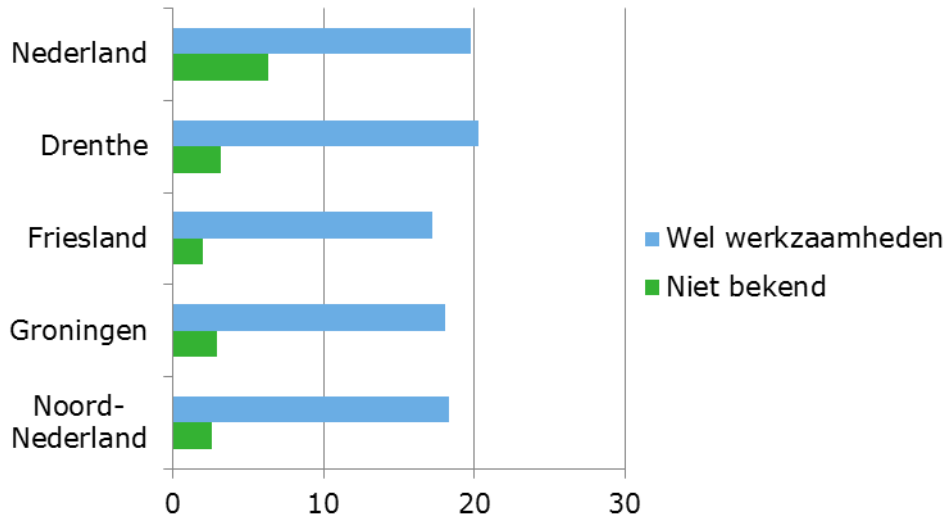
Tabel 17 Arbeidsinzet op agrarische bedrijven in Noord-Nederland naar geslacht in 2005, 2010 en 2015

<u>Arbeidskrachten</u>	<u>Arbeidsinzet Noord-Nederland</u>			<u>Aandeel (%)</u>		
	<u>2005</u>	<u>2010</u>	<u>2015</u>	<u>2005</u>	<u>2010</u>	<u>2015</u>
Aantal totaal	34.131	32.475	30.436			
W.v. mannelijk	22.801	21.529	20.931	67	66	69
W.v. vrouwelijk	11.330	10.946	9.505	33	34	31
Onbetaalde aje	19.814	17.692	17.331			
W.v. mannelijk	14.923	13.273	13.018	75	75	75
W.v. vrouwelijk	4.891	4.419	4.313	25	25	25

In deze tabel wordt onderscheid gemaakt naar mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten bij de totale arbeidsinzet en bij de onbetaalde aje, de bedrijfshoofden en de meewerkende gezinsleden.

De totale arbeidsinzet is de afgelopen tien jaar met 11% gedaald. Het aantal vrouwelijke arbeidskrachten is sterker gedaald (17%) dan het aantal mannelijke arbeidskrachten (9%). Bij de onbetaalde aje is het aantal even sterk gedaald (14%). De verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten is in het totaalbeeld licht verschoven, namelijk van 67/33 in 2005 naar 69/31 in 2015. Bij de gezinsarbeid is de verhouding in de drie weergegeven jaren constant gebleven op 75/25.

Eén op vijf bedrijfshoofden heeft betaalde werkzaamheden buitenshuis

In de Landbouwtelling wordt niet ieder jaar naar betaalde werkzaamheden buitenshuis gevraagd. Het laatst beschikbare jaar is 2013.

Het komt vrij vaak voor dat meewerkende partners of kinderen een baan buitenshuis hebben. Voor het bedrijfshoofd is dit minder vanzelfsprekend, omdat het bedrijfshoofd de grootste zakelijke en bedrijfsmatige verantwoordelijkheid op het bedrijf heeft.

Figuur 24 Aandeel bedrijfshoofden met nevenwerkzaamheden buitenshuis, 2013

In Nederland had in 2013 ongeveer 20% van de agrarische bedrijfshoofden betaalde werkzaamheden buitenshuis. In Noord-Nederland was dat met 18% niet veel lager. Het percentage was relatief hoog in Drenthe met 20%. In Groningen en Friesland lag dit percentage op 17 à 18%. Van 2 à 3% van de bedrijfshoofden is niet bekend of zij in dat jaar een dergelijke betrekking hadden.

Opvolgingssituatie laatste decennium verbeterd

Tabel 18 Bedrijfsopvolging en continuïteit in Noord-Nederland in 2008, 2012 en 2016

<u>Aantal bedrijven</u>	<u>Rechtspersonen en opvolging</u>		
	<u>2008</u>	<u>2012</u>	<u>2016</u>
Totaal aantal bedrijven (A)	13.340	12.470	9.880
Aantal rechtspersonen (B)	299	304	304
Aantal bedrijven met:			
bedrijfshoofd jonger dan 51 jaar (C)	5.590	4.570	3.270
ouder dan 51 jaar, met opvolger (D)	2.260	2.690	2.730
ouder dan 51 jaar, zonder opvolger (E)	5.200	4.900	3.570
Opvolgingspercentage (D/(A-B-C)), %	30	35	43
Continuïteitspercentage (B+C+D)/A, %	65	61	64

Bedrijfsopvolging wordt een keer per vier jaar geïnventariseerd bij ondernemers van 51 jaar of ouder. Het continuïteitspercentage geeft aan welke deel van de bedrijven de komende jaren blijft bestaan.

Van de bedrijfshoofden met een leeftijd van 51 jaar of ouder had in 2016 43% een opvolger. Dat is een stijging met 8 en 13%-punten ten opzichte van 2012 en 2008. Het continuïteitspercentage zat na een dal weer op 64%. Naar verwachting komen de komende 20 jaar ongeveer 3.500 bedrijven in Noord-Nederland vrij of te koop door gebrek aan een opvolger. Dat is ongeveer een derde van het huidige aantal.

Deel 3: Economische aspecten

Deel 3a: Agrocluster

- Voedings- en genotmiddelenindustrie goed voor 15.000 banen
- Agrocluster groeit sterk in toegevoegde waarde en werkgelegenheid
- 15 à 17% van toegevoegde waarde en werkgelegenheid
- Grote bijdrage grondgebonden sectoren aan toegevoegde waarde
- Grote bijdrage grondgebonden sectoren aan werkgelegenheid

Voedings- en genotmiddelenindustrie goed voor 15.000 banen

Tabel 19 Werkgelegenheid in de voedings- en genotmiddelenindustrie in 2015

Bedrijfstak	Totaal aantal banen in: N-NL	banen in: Nederland	Aandeel N-NL in Nederland (%)	Mutatie N-NL t.o.v. 2010 (%)
Zuivelindustrie	4.500	13.540	33,2	21,6
Meel- en zetmeelindustrie	890	2.660	33,5	-14,4
Suikerindustrie	200	730	27,4	-16,7
Brood- en banketbakkerijen en deegwarenindustrie	3.590	31.900	11,3	-9,6
Overige veevoedings-, voedingsmiddelen- en tabaksindustrie a)	9.740	106.050	9,2	4,3
Totaal voedings- en genotmiddelenindustrie	15.330	122.980	12,5	+1,3

a) Deze post bestaat uit een heel scala aan bedrijfstakken binnen deze groep.

In de voedings- en genotmiddelenindustrie in Noord-Nederland werkten in 2015 ruim 15.000 mensen, ruim 1% meer dan in 2010. Dat was 12,5% van het totaal aantal banen in deze bedrijfstakken in Nederland. De meeste werkgelegenheid kwam voort uit de brood- en banketbakkerijen en deegwarenindustrie (3.600 banen) en de zuivelindustrie (4.500 banen). De zuivel-, veevoeder- en groenten- en fruitverwerkende industrie zijn sinds 2010 sterk gegroeid.

Agrarische exportactiviteiten zonder verwerking zoals de pootaardappelexport zijn niet in dit overzicht opgenomen. Die vallen onder de SBI-code 462 'Groothandel in landbouwproducten en levende dieren'.

Agrocluster sterk gegroeid in toegevoegde waarde en werkgelegenheid

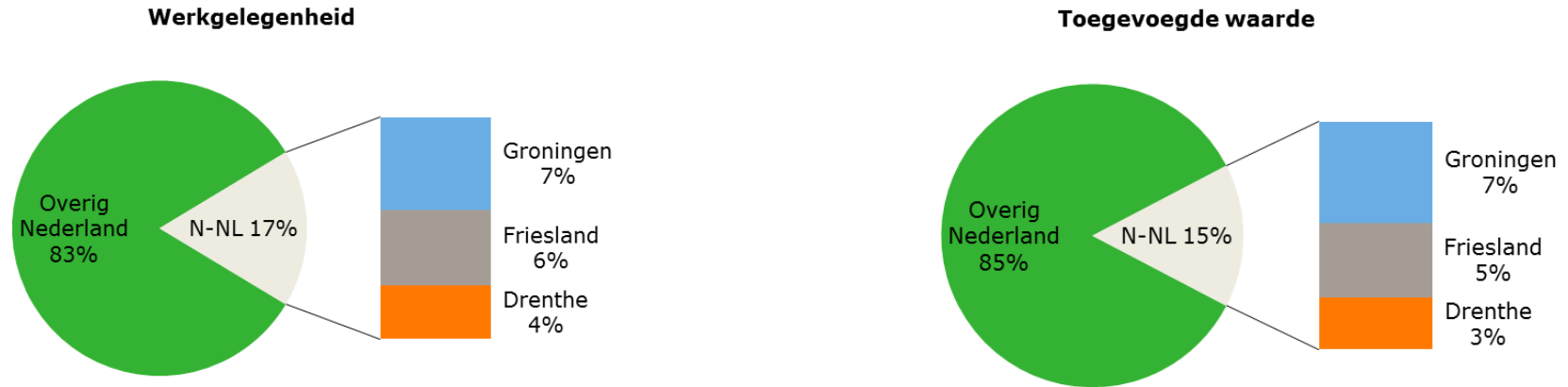
Tabel 20 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid in het agrocluster a) in Noord-Nederland in 2014

Onderdeel Agrocluster	Toegevoegde waarde (mln euro)	Mutatie t.o.v. 2010 %	Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	Mutatie t.o.v. 2010 %
Agrocluster, totaal	7.360	16,8	103.190	17,7
Aandeel in totale economie van Noord-Nederland	13,4		17,3	
Agrocluster, buitenlandse grondstoffen	2.640	37,8	29.110	39,4
Agrocluster, binnenlandse grondstoffen	4.730	7,7	74.080	10,9
Aandeel in totale economie van Noord-Nederland	8,6		12,4	
Primaire productie	1.060	0,8	25.320	3,5
Verwerking	1.000	22,0	12.460	16,5
Toelevering	1.940	6,7	27.820	21,8
Distributie	724	3,6	8.490	-3,3
Noord-Nederland totaal	55.040	4,0	597.000	-2,0

a) Het totale agrocluster bestaat uit de voedings- en genotmiddelenindustrie plus de primaire agrarische sector.

Het totale agrocluster in Noord-Nederland was in 2014 goed voor een toegevoegde waarde van 7,3 miljard euro ofwel 13,4% van de totale toegevoegde waarde in Noord-Nederland en voor een werkgelegenheid van ruim 100.000 banen ofwel 17,3% van de werkgelegenheid in Noord-Nederland. De toegevoegde waarde en de werkgelegenheid groeiden tussen 2010 en 2014 met ongeveer 17%. Voor Noord-Nederland als totaal groeide in dezelfde periode de toegevoegde waarde met 5%, terwijl de werkgelegenheid met 2% afnam.

15 à 17% van toegevoegde waarde en werkgelegenheid in Noord-NL

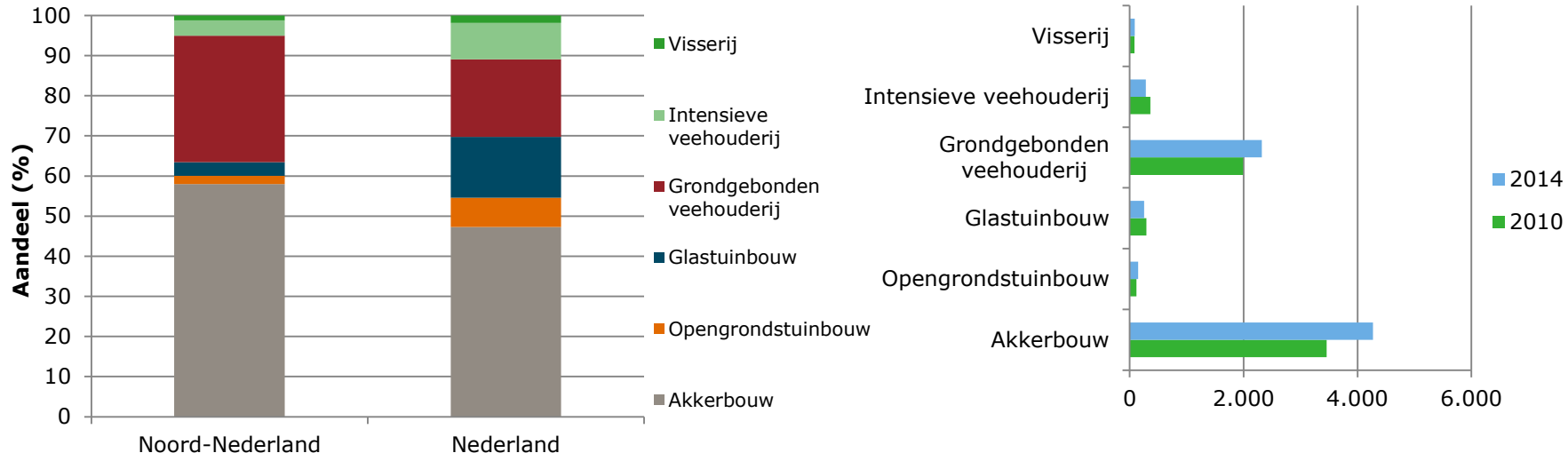
Figuur 25 Werkgelegenheid en toegevoegde waarde van het totale agrocluster inclusief primaire sector

Het totale agrocluster inclusief primaire sector in Noord-Nederland vertegenwoordigt 15% van de toegevoegde waarde en 17% van de werkgelegenheid in dat cluster in Nederland. Het grootste aandeel ligt in de provincie Groningen met 7% en het laagste in de provincie Drenthe met 3 à 4%.

In de figuur over de werkgelegenheid zijn de data uit de industrie verwerkt en aangevuld met het aantal werkzame personen in de primaire sector, dus op de agrarische bedrijven zelf. Dat betreft bedrijfshoofden met eventuele meewerkende gezinsleden en eventuele personeelsleden.

Grote bijdrage grondgebonden clusters aan toegevoegde waarde

Figuur 26 Verdeling van toegevoegde waarde (% , miljoen euro) naar cluster

In Noord-Nederland nemen de akkerbouw- en grondgebonden veehouderijclusters een groter aandeel en de opengronds- en glastuinbouw-, intensieve veehouderij- en visserijclusters een kleiner aandeel in dan gemiddeld in Nederland. De grondgebonden clusters spelen een belangrijke rol in Noord-Nederland qua toegevoegde waarde (6,7 miljard euro) en zijn tussen 2010 en 2014 sterk gegroeid. De toegevoegde waarde van het akkerbouwcluster is bijna 2 keer zo groot als van het melkveehouderijcluster. Maar het areaal grasland en voedergewassen voor de melkveehouderij is 2 keer zo groot. Per ha creëert het akkerbouwcluster daarom ca 4 keer zoveel toegevoegde waarde als het (melk)veehouderijcluster.

Grote bijdrage grondgebonden clusters aan werkgelegenheid

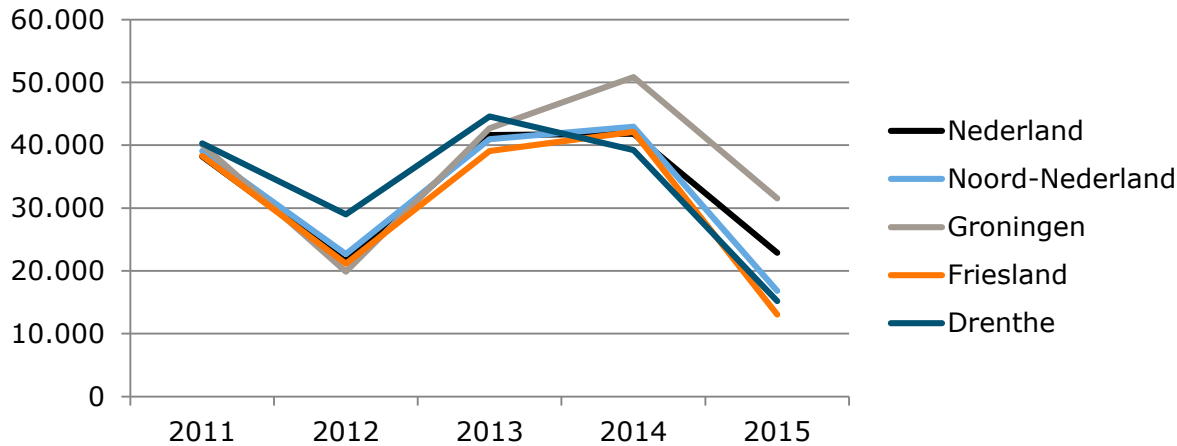
Figuur 27 Verdeling van werkgelegenheid (% , banen) naar cluster

In Noord-Nederland is de verdeling van de werkgelegenheid van het agrocluster over de sectoren anders dan gemiddeld in Nederland. De akkerbouw- en grondgebonden veehouderijclusters (voornamelijk melkveehouderij) nemen een groter aandeel in, de opengronds- en glastuinbouw-, intensieve veehouderij- en visserijclusters een kleiner aandeel. De grondgebonden clusters spelen een belangrijke rol in Noord-Nederland qua werkgelegenheid (92.700 banen) en zijn tussen 2010 en 2014 met ruim 16.000 banen gegroeid.

Deel 3b: Primaire sector - de melkveehouderij

- Hoger inkomen melkveehouders in Groningen in 2014 en 2015
- Inkomen op melkveebedrijven in Noord-Nederland onder modaal
- 300 melkveebedrijven in Noord-Nederland met negatief inkomen
- Verschillen in bedrijfstoelagen tussen sectoren en provincies
- Relatief groot deel inkomen bestaat uit bedrijfstoelagen
- Lagere solvabiliteit op Friese melkveebedrijven dan elders in Noord-Nederland
- Solvabiliteit melkveebedrijven in Noord-Nederland relatief laag
- Moderniteit stabiliseert na jaren van afname
- Vernieuwing in noordelijke melkveehouderij op laag niveau
- Economische robuustheid melkveehouderij sterk bedrijfsafhankelijk

Hoger inkomen melkveehouders in Groningen in 2014 en 2015

Per onbetaalde aje (arbeidsjaareenheid) wil zeggen dat het inkomen wordt berekend over de uren van de meewerkende gezinsleden, dus het bedrijfshoofd en de eventueel medewerkende partner en kinderen.

Figuur 28 Inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje (oaje) op melkveebedrijven in de periode 2011-2015

Het inkomen per oaje lag in de melkveehouderij tussen 2011 en 2015 gemiddeld op € 40.000 in goede jaren. Maar in jaren met een lage melkprijs kan het inkomen flink onderuit gaan, zoals in 2015 en 2016. De melkveehouders in Groningen deden het in 2015 beter dan gemiddeld in Nederland, mogelijk mede door een wat grotere bedrijfsomvang dan elders.

Inkomen op melkveebedrijven in Noord-Nederland onder modaal

Tabel 21 Resultaat melkveebedrijven, gemiddeld per bedrijf, 2011-2015

	Nederland	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
Aantal bedrijven	16.800	4.690	910	2.740	1.040
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	49	61	65	61	57
Aantal melkkoeien	87	99	106	99	94
Standaardopbrengst (euro)	324.200	357.430	385.240	354.950	339.810
Aantal onbetaalde aje	1.5	1.7	1.6	1.7	1.7
Resultaten per bedrijf, euro					
Opbrengsten	373.220	391.760	418.830	385.670	384.270
Betaalde kosten en afschrijvingen	323.200	338.270	360.890	334.390	328.830
Buitengewone baten en lasten	660	810	460	900	880
Inkomen uit bedrijf	50.680	54.300	58.400	52.180	56.320
Inkomen uit bedrijf, euro per onbetaalde aje					
Gemiddeld	33.200	32.500	37.000	30.740	33.650
20%-waarneming	12.650	14.970	15.270	15.200	15.000
80%-waarneming	45.650	46.200	60.060	43.190	44.480

Het gemiddelde inkomen op melkveebedrijven bedroeg in de periode 2011-2015 € 32.500 per oaje, dus onder modaal. Op 20% van de bedrijven was dit minder dan € 15.000 en op nog eens 20% meer dan € 46.000. Dit inkomensniveau is vergelijkbaar met het gemiddelde van Nederland, waar het totale inkomen per bedrijf wat lager was maar ook de onbetaalde arbeidsinzet door een kleiner aantal koeien.

300 melkveebedrijven in Noord-Nederland met negatief inkomen

Tabel 22 Verdeling van het gemiddelde inkomen per onbetaalde aje in de melkveehouderij in Noord-Nederland in de periode 2011-2015 over inkomensklassen

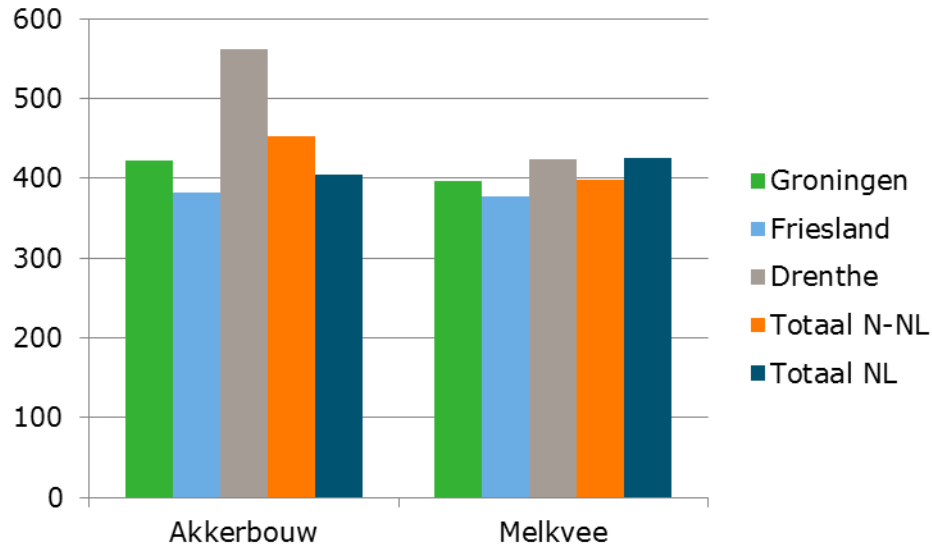
Inkomensklasse (euro)	NL	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
<0	9	7	6	7	6
0-25.000	36	35	30	35	39
25.000-50.000	37	37	30	40	37
50.000-75.000	12	13	20	12	10
>75.000	6	8	14	5	8
Totaal aantal bedrijven	16.800	4.690	906	2.740	1.040

Door gemiddelde inkomens weer te geven over vijf jaar ('normaliseren') ontstaat een min of meer structureel beeld van de inkomenssituatie in de sector.

Van de 4.700 melkveebedrijven in Noord-Nederland verdiende 35% gemiddeld minder dan € 25.000 per oaje en 7% of ruim 300 bedrijven had zelfs een negatief inkomen. Dit laatste percentage was vergelijkbaar voor de drie provincies. Het percentage bedrijven met een inkomen van € 50.000 of meer lag in Groningen met 34% twee keer zo hoog als in Friesland en Drenthe en ook nationaal (17 à 18%).

Bedrijven met een (licht) negatief inkomen gaan niet direct failliet. Wel teren ze in op hun eigen vermogen en worden investeringen uitgesteld, wat op lange termijn niet goed is voor de levensvatbaarheid van het bedrijf.

Verschillen in bedrijfstoelagen tussen sectoren en provincies

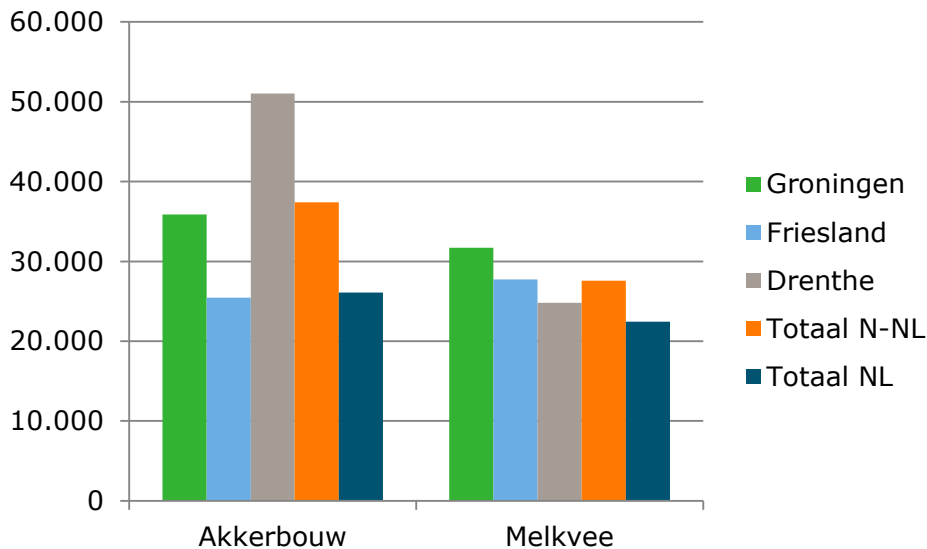
In Nederland waren de bedrijfstoelagen of betaalrechten (nieuwe naam) vanuit het GLB (Gemeenschappelijk landbouwbeleid) gebaseerd op de gemiddelde hectarepremies in de jaren 2000-2002. Die zogenoemde historische basis is losgelaten en vanaf 2019 zal voor iedere ha met opengrondsteelten hetzelfde bedrag aangevraagd kunnen worden. Dat bedrag zal bestaan uit een basis- en een vergroeningstoelage van ongeveer € 250 en € 120 per ha.

De bedrijfstoelagen uit het GLB zijn bedoeld om een duurzame en marktgerichte landbouw te bevorderen.

Figuur 29 Bedrijfstoelagen uit het GLB per ha (euro/ha) naar regio en totaal Nederland 2015

Gemiddeld ontvingen de akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland in 2015 een hoger bedrag aan bedrijfstoelagen dan de melkveebedrijven: 450 tegenover 400 euro per ha. Met name vallen de akkerbouwbedrijven in Drenthe op met gemiddelde toeslagen van 560 euro per ha.

Relatief groot deel inkomen bestaat uit bedrijfstoelagen

N.B. Deze bedragen kunnen niet één-op-één afgetrokken worden van de inkomenscijfers in de akkerbouw en melkveehouderij in dit rapport. Een belangrijke reden is dat de bedragen in deze figuur per bedrijf zijn uitgedrukt en de inkomens per oaje; gemiddeld is er meer dan 1 oaje op een bedrijf.

Figuur 30 Bedrijfstoelagen uit GLB per bedrijf (euro) naar regio en totaal Nederland 2015

Gemiddeld ontvingen de akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland in 2015 een hoger totaalbedrag dan de melkveebedrijven: 37.000 tegenover 27.500 euro. Met name vallen de akkerbouwbedrijven in Drenthe op met gemiddelde toeslagen van meer dan 50.000 euro. Die hoge bedragen hebben vooral te maken met de bedrijfstoelagen op zetmeelaardappelbedrijven, waar de zetmeelaardappelen van oudsher een hoog bedrag per ha aan subsidie ontvingen. Deze situatie loopt evenwel af richting 2019, als alle hectares in Nederland hetzelfde bedrag per ha toegewezen zullen krijgen.

Lagere solvabiliteit op Friese melkveebedrijven dan elders in Noord

Tabel 23 Balans en solvabiliteit van melkveebedrijven in Noord-Nederland en per provincie per einde 2015

	Nederland	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
Aantal melkkoeien	87	106	114	105	99
Gemiddeld per bedrijf, 1.000 euro					
Balanstotaal vaste activa	2.350	2.610	3.040	2.560	2.370
w.v. grond	1.700	1.940	2.360	1.870	1.780
Vreemd vermogen	1.040	1.170	1.230	1.230	976
Eigen vermogen	1.310	1.440	1.810	1.330	1.390
Solvabiliteit (%)	68	64	68	62	67
Gemiddeld per melkkoe, euro					
Balanstotaal vaste activa	40.300	31.200	34.400	36.300	28.400
w.v. grond	29.200	23.200	26.700	26.500	21.300
Vreemd vermogen	17.800	14.000	13.900	17.400	11.700
Eigen vermogen	22.500	17.200	20.500	18.900	16.700

Het balanstotaal op het gemiddelde melkveebedrijf bedroeg eind 2015 € 2 à 3 miljoen. Drie kwart daarvan zat in de grond. De solvabiliteit was gemiddeld in Noord-Nederland 64%, iets lager dan nationaal en dan gemiddeld in Groningen en Drenthe (67 à 68%). Friesland zat met 62% onder het gemiddelde.

Solvabiliteit is het aandeel van het balanstotaal dat met eigen vermogen gefinancierd is.

Solvabiliteit melkveebedrijven in Noord-Nederland relatief laag

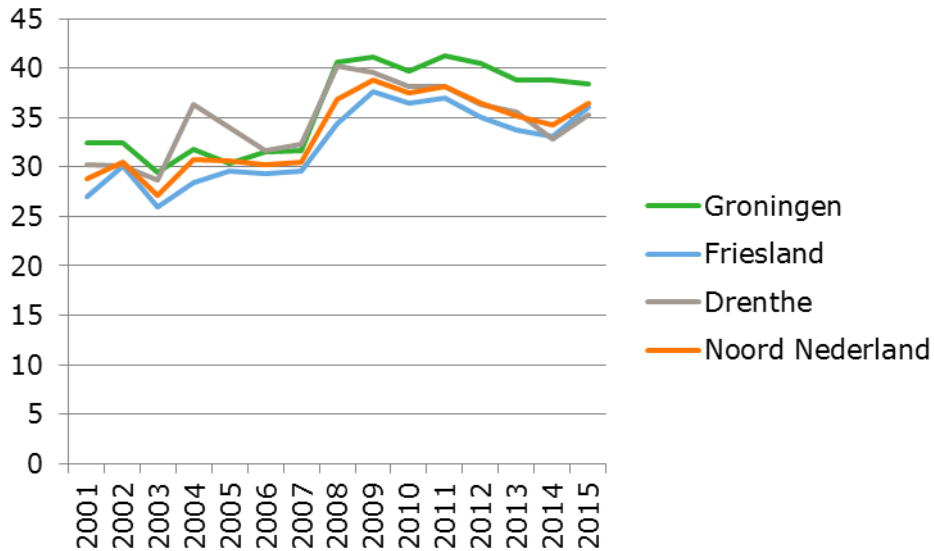
Tabel 24 Verdeling van de solvabiliteit in Noord-Nederland en de provincies per eind 2015 over solvabiliteitsklassen in de melkveehouderij

Klasse (euro)	NL	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
<50	3	7	6	9	3
50-60	12	28	13	35	22
60-70	27	28	21	30	29
70-80	32	25	46	15	32
80-90	22	9	12	9	10
>90	4	3	3	2	4

De solvabiliteitscijfers zijn niet genormaliseerd, omdat de actuele stand van de balans belangrijk is om te beoordelen of een bedrijf economisch 'robuust' is.

Net als bij de inkomens is er ook een grote spreiding in solvabiliteit tussen bedrijven. In Noord-Nederland had 35% van de melkveebedrijven eind 2015 een solvabiliteit lager dan 60%. Voor Nederland als geheel was dit percentage slechts 15%. Dit kan erop duiden dat er in of vóór 2015 meer dan gemiddeld in Noord-Nederland is geïnvesteerd in grond, gebouwen en dergelijke. Nationaal had meer dan een kwart een solvabiliteit van meer dan 80%. In Noord-Nederland was dit 12%. Groningen scoorde qua solvabiliteit beter dan Drenthe en Friesland het laagst. In Friesland is de schaalvergroting rond 2015 sterk geweest.

Moderniteit stabiliseert na jaren van afname

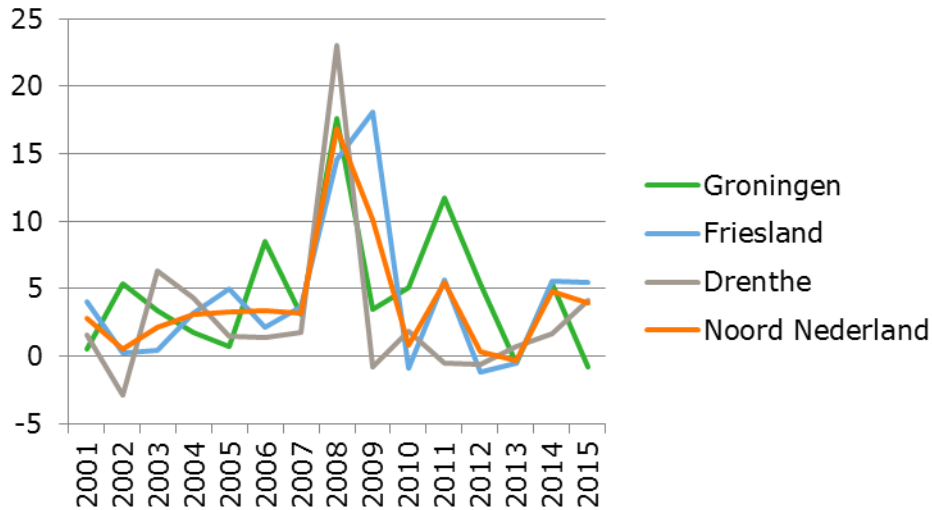
Figuur 31 Moderniteit melkveehouderij in de periode 2001-2015

Moderniteit is gedefinieerd als de balanswaarde gedeeld door de vervangingswaarde (in procenten). Een hoge moderniteit geeft dus aan dat de werktuigen, installaties en gebouwen niet verouderd zijn. Dat werkt meestal goed uit op de bedrijfszekerheid en op de milieubelasting. Overigens is de technische levensduur van machines vaak langer dan de economische.

Rond 2015 is veel nieuwbouw gepleegd in verband met een groeiende veestapel.

De moderniteit nam in de melkveehouderij toe tot ongeveer 2008. Na een dalende trend stabiliseerde de moderniteit zich rond 35%, met een piek in de provincie Groningen (38%).

Vernieuwing in noordelijke melkveehouderij op laag niveau

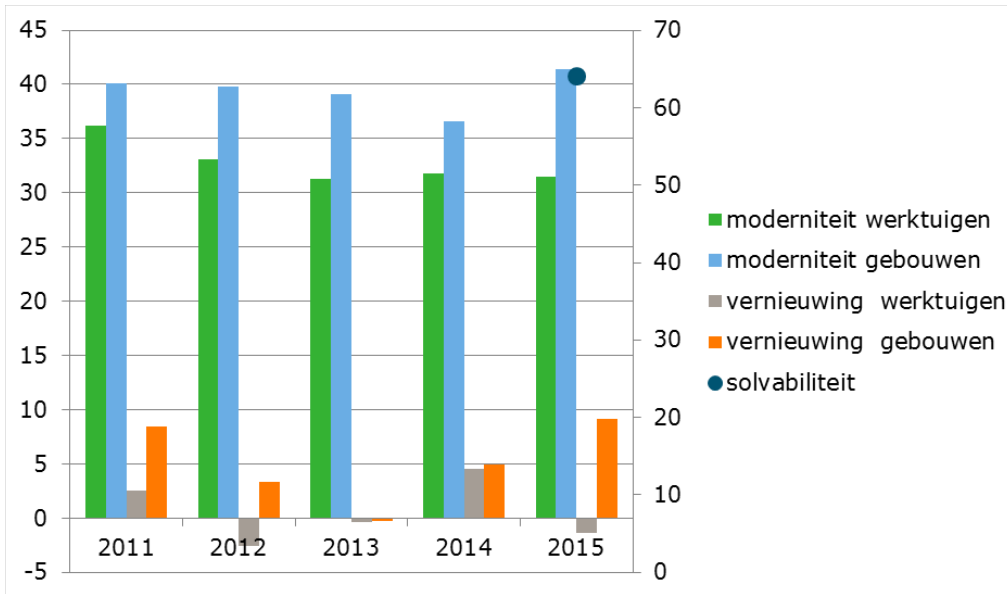

Bedrijfseconomisch gezien zou de vernieuwing gelijk op moeten lopen met de afschrijving van gebouwen, installaties en werktuigen. In de praktijk hangt de vernieuwingsgraad vaak samen met de behaalde bedrijfsresultaten en de daaruit voortvloeiende liquiditeit. Ook wettelijke bepalingen kunnen aanleiding geven tot vernieuwing om daarmee aan de eisen te voldoen.

Figuur 32 Percentage vernieuwing van gebouwen, installaties en werktuigen in de melkveehouderij in Noord-Nederland

Het percentage vernieuwing verschilt erg per jaar. In veel jaren lag deze in de melkveehouderij rond 5%, met een piek van 35% in 2008, een jaar met historisch hoge melkprijzen en daardoor een hoge liquiditeit. Er zijn verschillen tussen provincies. De golfbeweging in vernieuwing liep niet synchroon over de gebieden. Rond 2015 is er met name in Friesland en Drenthe veel geïnvesteerd.

Economische robuustheid melkveehouderij sterk bedrijfsafhankelijk

Bedrijfseconomische robuustheid kan worden gedefinieerd als een combinatie van solvabiliteit, moderniteit en netto investeringen.

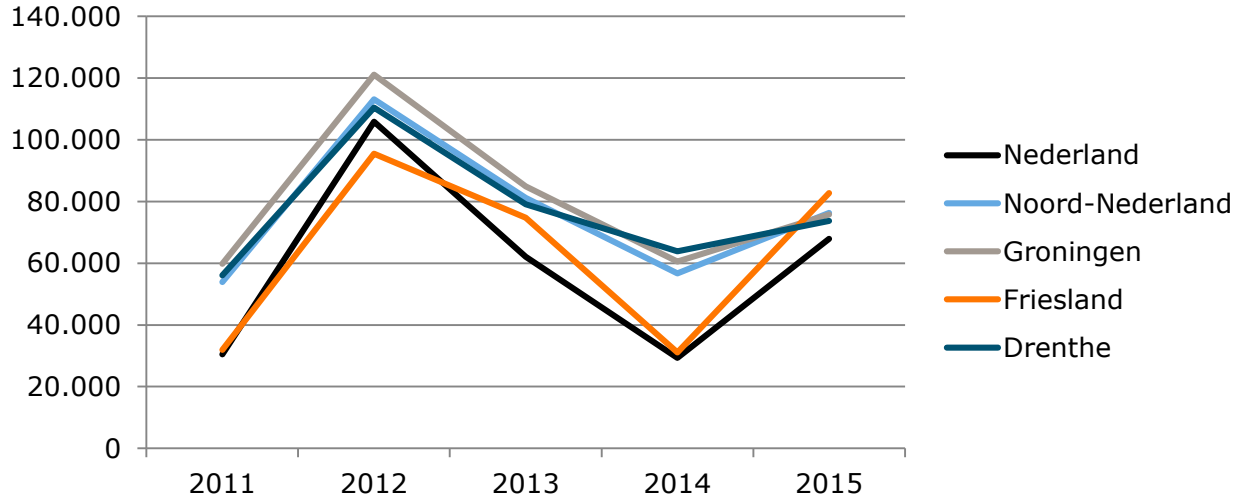
Figuur 33 Bedrijfseconomische robuustheid en netto-investeringen van de melkveebedrijven Noord-Nederland

De bedrijfseconomische robuustheid van de noordelijke melkveebedrijven is op een deel van de bedrijven goed door een hoge solvabiliteit, een goede moderniteit en ruimte voor vervangings- en vernieuwende investeringen. Er is echter ook een deel dat op deze indicatoren relatief laag scoort en bij grote noodzakelijke ingrepen, zoals een verkleining van de melkveestapel of een eventuele aanschaf van fosfaatrechten, in de problemen kan komen.

Deel 3c: Primaire sector – de akkerbouw

- Sterke schommelingen inkomen akkerbouwers door prijsfluctuaties
- Gemiddelde inkomens op noordelijke akkerbouwbedrijven goed
- Deel Friese akkerbouwers heeft laag inkomen
- Gunstige solvabiliteit in de noordelijke akkerbouw
- Solvabiliteit meeste Groningse akkerbouwbedrijven 80% of meer
- Toenemende moderniteit in noordelijke akkerbouw
- Wisselende vernieuwingsgraad in de noordelijke akkerbouw
- Noordelijke akkerbouw staat er gemiddeld goed voor

Sterke schommelingen inkomen akkerbouwers door prijsfluctuaties

Per onbetaalde aje (arbeidsjaareenheid) wil zeggen dat het inkomen wordt berekend over de uren van de meewerkende gezinsleden, dus het bedrijfshoofd en de eventueel medewerkende partner en kinderen.

Figuur 34 Inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje (oaje) op akkerbouwbedrijven in de periode 2011-2015

Net als in de melkveehouderij schommelt het inkomen op akkerbouwbedrijven sterk tussen jaren, al is de golfbeweging anders door afhankelijkheid van de prijzen van andere producten. Gemiddeld lag het niveau in Noord-Nederland hoger dan nationaal en ook hoger dan op melkveebedrijven (€ 76.000 tegenover € 33.000). De Friese akkerbouwbedrijven scoorden lager dan in Groningen en Drenthe.

Gemiddelde inkomens op Noordelijke akkerbouwbedrijven goed

Tabel 25 Gemiddelde kosten, opbrengsten en inkomen akkerbouw in de periode 2011 – 2015 in Noord-Nederland

	Nederland	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
Aantal bedrijven	7.240	1.840	920	300	620
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	58	83	84	73	86
Standaardopbrengst (euro)	195.200	226.050	227.650	299.500	188.330
Aantal onbetaalde aje	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3
Resultaten per bedrijf, euro					
Opbrengsten	315.260	376.700	377.200	413.110	358.490
Betaalde kosten en afschrijvingen	255.340	287.240	285.950	336.580	265.570
Buitengewone baten en lasten	5.340	5.410	5.710	5.880	4.750
Inkomen uit bedrijf	65.240	94.880	96.960	82.410	97.660
Inkomen uit bedrijf, euro per onbetaalde aje					
Gemiddeld	59.120	76.220	80.410	63.170	76.620
20%-waarneming	12.620	39.750	46.660	27.410	40.080
80%-waarneming	85.440	98.210	104.270	90.530	86.420

Het gemiddelde inkomen per oaje op Noordelijke akkerbouwbedrijven bedroeg in de periode 2011-2015 € 76.000. Bij 20% was dat minder dan € 40.000 en bij nog eens 20% meer dan € 100.000. Met name de Groningse bedrijven deden het goed met € 80.000 en ook de Drentse met € 77.000.

Deel Friese akkerbouwers heeft laag inkomen

Tabel 26 Verdeling van het inkomen per onbetaalde aje in de akkerbouw in Noord-Nederland in de periode 2011-2015 over inkomensklassen

Klasse (euro) NL	Nederland	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
<0	14	3	3	10	1
0-25.000	19	10	9	15	10
25.000-50.000	20	19	16	21	23
50.000-75.000	18	25	23	23	30
>75.000	29	42	49	31	37
Totaal	7.240	1.840	919	298	619

Door gemiddelde inkomens weer te geven over vijf jaar ('normaliseren') ontstaat een min of meer structureel beeld van de inkomenssituatie in de sector.

Van de 1.800 akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland verdiende 13% minder dan € 25.000 per oaje en 3% of 50 bedrijven had zelfs een negatief inkomen. Dit laatste percentage was opvallend hoog in de provincie Friesland (10%). Meer dan de helft van de bedrijven had een inkomen van € 50.000 of meer, ook in Friesland. Het beeld in Noord-Nederland is gunstiger dan nationaal, waar 33% van de bedrijven minder dan € 25.000 verdiende en 47% meer dan € 50.000.

Bedrijven met een (licht) negatief inkomen gaan niet direct failliet. Wel teren ze in op hun eigen vermogen en worden investeringen uitgesteld, wat op lange termijn niet goed is voor de levensvatbaarheid van het bedrijf.

Gunstige solvabiliteit in de Noordelijke akkerbouw

Tabel 27 Balans en solvabiliteit van akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland en per provincie per einde 2015

	NL	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	58	84	88	71	83
Gemiddeld per bedrijf (* 1.000 euro)					
Balanstotaal vaste activa	3.090	3.800	4.230	3.020	3.540
w.v. grond	2.460	3.090	3.470	2.300	2.930
Vreemd vermogen	770	909	835	1.032	957
Eigen vermogen	2.320	2.890	3.400	2.000	2.580
Solvabiliteit (%)	80	80	83	73	77
Gemiddeld per ha cultuurgrond (euro)					
Balanstotaal vaste activa	53.100	45.400	47.900	42.800	42.400
w.v. grond	42.300	36.900	39.300	32.600	35.100
Vreemd vermogen	13.200	10.900	9.500	14.600	11.500
Eigen vermogen	39.900	34.500	38.500	28.100	31.000

Het balanstotaal op het gemiddelde akkerbouwbedrijf bedroeg eind 2015 € 3 à 4 miljoen. Drie kwart daarvan zat in de grond. De solvabiliteit was gemiddeld in Noord-Nederland 80%, even hoog als nationaal. Groningen scoorde met 88% het hoogste en Friesland met 77% het laagste. De gemiddelde solvabiliteit lag in de akkerbouw hoger dan in de melkveehouderij, waar men rond 2015 veel heeft geïnvesteerd.

Solvabiliteit is het aandeel van het balanstotaal dat met eigen vermogen gefinancierd is.

Solvabiliteit meeste Groningse akkerbouwbedrijven 80% of meer

Tabel 28 Verdeling van de solvabiliteit in Noord-Nederland en de provincies per eind 2015 over solvabiliteitsklassen in de akkerbouw

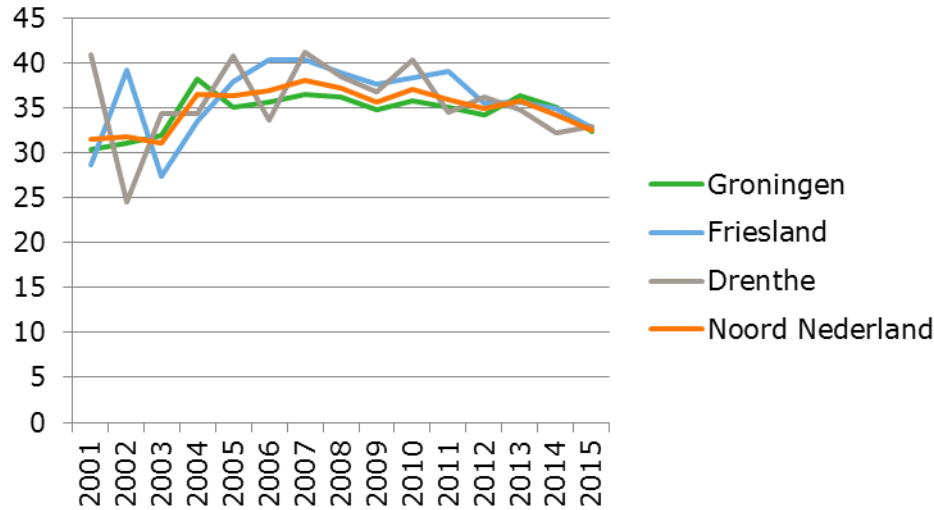
Klasse (%)	NL	Noord-NL	Provincie Groningen	Provincie Friesland	Provincie Drenthe
<50	1	1	1	5	0
50-60	4	2	1	9	0
60-70	14	14	12	14	16
70-80	31	27	18	17	45
80-90	32	35	33	39	36
>90	19	21	35	15	3

De solvabiliteitscijfers zijn niet genormaliseerd, omdat de actuele stand van de balans belangrijk is om te beoordelen of een bedrijf economisch 'robuust' is.

Een hogere solvabiliteit hangt vaak samen met een hoger inkomen, zodat er meer gespaard kan worden.

Net als bij de inkomens is er ook een grote spreiding in solvabiliteit tussen bedrijven. In Noord-Nederland had 3% van de akkerbouwbedrijven eind 2015 een solvabiliteit lager dan 60%. Voor Nederland als geheel was dit percentage 5%. Nationaal had de helft van de akkerbouwbedrijven een solvabiliteit van meer dan 80%. In Noord-Nederland was dit 56%. Bij de verdeling scoorde Groningen beter dan Drenthe en Friesland, maar in vergelijking met de melkveehouderij was het beeld in deze sector veel gunstiger.

Moderniteit in noordelijke akkerbouw over top heen

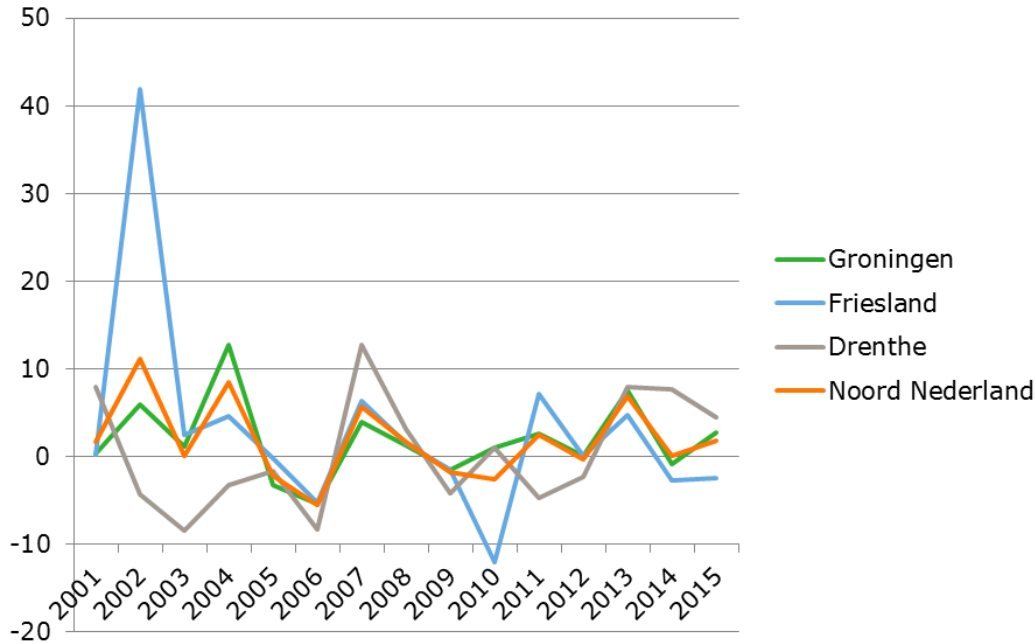

Figuur 35 Moderniteit Akkerbouw in de periode 2001-2015

Moderniteit is gedefinieerd als de balanswaarde gedeeld door de vervangingswaarde (in procenten). Een hoge moderniteit geeft dus aan dat de werktuigen, installaties en gebouwen niet verouderd zijn. Dat werkt meestal goed uit op de bedrijfszekerheid en op de milieubelasting. Overigens is de technische levensduur van machines vaak langer dan de economische.

De moderniteit in de Noordelijke akkerbouw nam tot 2007 toe en sindsdien weer geleidelijk af. De laatste jaren kwam deze uit rond 32%.

Wisselende vernieuwingsgraad in de noordelijke akkerbouw

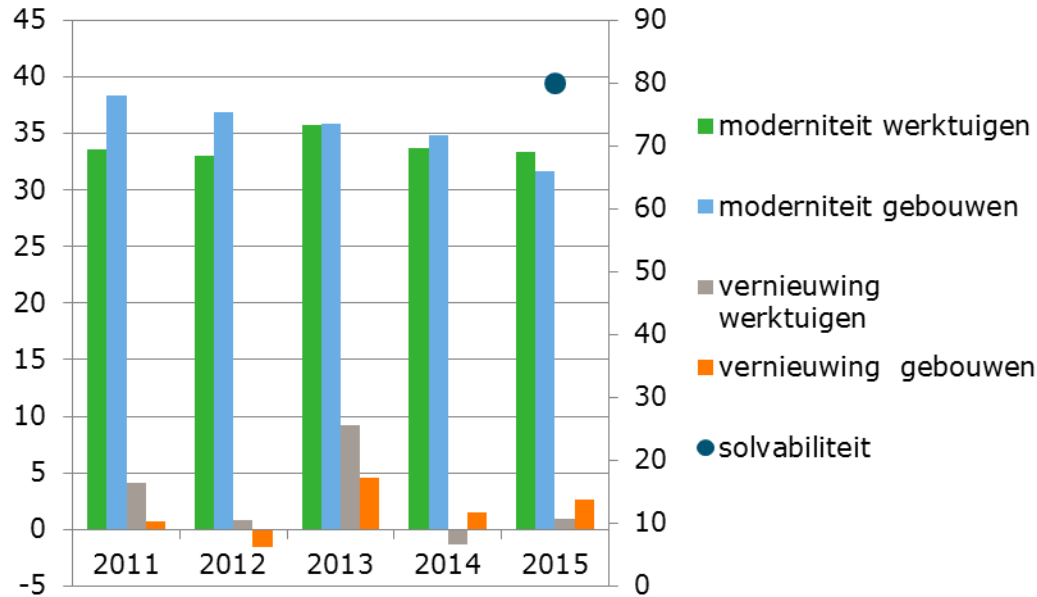

Bedrijfseconomisch gezien zou de vernieuwing gelijk op moeten lopen met de afschrijving van gebouwen, installaties en werktuigen. In de praktijk hangt de vernieuwingsgraad vaak samen met de behaalde bedrijfsresultaten en de daaruit voortvloeiende liquiditeit. Ook wettelijke bepalingen kunnen aanleiding geven tot vernieuwing om daarmee aan de eisen te voldoen.

Figuur 36 Percentage vernieuwing van gebouwen, installaties en werktuigen in de akkerbouw in Noord-Nederland

Het percentage vernieuwing verschilt erg per jaar. In veel jaren lag deze in de akkerbouw rond 5%. Er zijn verschillen tussen provincies in vernieuwingspercentage. De golfbeweging in vernieuwing liep wel min of meer synchroon over de gebieden.

Noordelijke akkerbouw staat er gemiddeld goed voor

Bedrijfseconomische robuustheid kan worden gedefinieerd als een combinatie van solvabiliteit, moderniteit en netto investeringen.

Figuur 37 Bedrijfseconomische robuustheid en netto-investeringen akkerbouwbedrijven Noord-Nederland

De bedrijfseconomische robuustheid van de noordelijke akkerbouwbedrijven is gemiddeld genomen goed door een hoge solvabiliteit, een goede moderniteit en ruimte voor vervangings- en vernieuwende investeringen.

Meer informatie

Bert Smit - Bertb.smit@wur.nl

+31 (0)320 293 528

www.wur.nl/economic-research

Wageningen Economic Research

Rapport

Projectcode 2282200270

Hans Kros - Hans.kros@wur.nl

www.wur.nl/environmental-research

Thom van der Linden - Thom.vanderLinden@kadaster.nl

www.kadaster.nl

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen University & Research en Kadaster in opdracht van en gefinancierd door de provincies Groningen, Fryslân en Drenthe.

